

Technická univerzita v Liberci
Hospodářská fakulta

Studijní program: 6202 - Hospodářská politika a správa
Studijní obor: Pojišťovnictví

SYSTÉM SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

THE SYSTEM OF SOCIAL INSURANCE IN THE CZECH REPUBLIC

DP - PO - KPO - 2004 30

Ondřej Paclt

Vedoucí práce: Ing. Robin Jirásko (Katedra pojišťovnictví)
Konzultant : Doc. Ing. Václav Urbánek, CSc. (Katedra podnikové ekonomiky)
Počet stran: 100

UNIVERZITNÍ KNIHOVNA
TECHNICKÉ UNIVERZITY V LIBERCI

3146072956

12.5.2004

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

Hospodářská fakulta

Katedra pojišťovnictví

Akademický rok: 2003/2004

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

pro

Ondřeje Pachta

Program č. M 6202 Hospodářská politika a správa

Obor č. 6202T034 Pojišťovnictví

Vedoucí katedry Vám ve smyslu zákona č. 111 / 1998 Sb. o vysokých školách a navazujících předpisů určuje tuto diplomovou práci:

Název tématu:

Systém sociálního pojištění v České republice

Pokyny pro vypracování:

1. Sociální pojištění jako součást sociálního zabezpečení
2. Modely sociálního pojištění
3. Charakteristika jednotlivých prvků sociálního pojištění v ČR
4. Financování sociálního pojištění

KPO/PJ

100 p.

gratky, tak

11.11.2004

Rozsah práce: 60 – 70 stran

(do rozsahu práce nejsou započítány úvodní listy, přehled literatury a přílohy)

Seznam odborné literatury:

- Vostatek, J.: Sociální a soukromé pojištění, Codex Bohemia, Praha 2000
- Tröster, P.: Wirtschaftliche, soziale und rechtliche Aspekte des Eintritts der Tschechischen Republik in die Europäische Union, C. H. BECK'sche Verlagsbuchhandlung 1999
- Ducháčková, E.: Principy pojištění a pojišťovnictví, Ekopress, Praha 2003
- Tröster, P.: Právo sociálního zabezpečení, C. H. BECK 2000
- Duben, R.: Teorie sociální politiky, VŠE Praha 1993

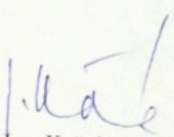
Vedoucí diplomové práce: Ing. Robin Jirásko

Konzultant: Doc. Ing. Václav Urbánek, CSc.

Termín zadání diplomové práce: 31. října 2003

Termín odevzdání diplomové práce: 21. května 2004

prof. Ing. Jara Kaňoková, CSc.
vedoucí katedry

prof. Ing. Jiří Kraft, CSc.
děkan Hospodářské fakulty

Místopřísežné prohlášení

Byl jsem seznámen s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Datum

21. 5. 2004

Jméno

Ondřej Paclt

Poděkování:

Děkuji touto cestou Ing. Robinu Jiráskovi za poskytnuté informace a odborné vedení při zpracování diplomové práce a Doc. Ing. Václavu Urbánkovi, CSc. za odborné rady a čas, který mi věnoval.

Resumé

Tématem mé diplomové práce je charakteristika systému sociálního pojištění v České republice. Práce sestává jednak z teoretické části, ale i z právního rozboru systému, aplikace ekonomických poznatků a analýzy prováděných změn. Sociální pojištění samo o sobě nemá kořeny pouze v matematicko-pojišťovacích principech, utvářelo se souběžně se společností. Každý moderní stát se snaží poskytnout svým občanům ochranu před sociálními riziky, Česká republika není výjimkou. Je však těžké posuzovat jednotlivé kroky, které byly za více než století existence sociálního pojištění učiněny. Musíme na sociální pojištění nahlížet jako na živou tkáň, která reaguje na vnější, ale i na vnitřní podněty. O to těžší je fakt, že sociální pojištění je veřejnoprávním pojištěním, role státu je rozhodující. V souvislosti s provázaností s ostatními systémy je nesnadné zkoumat sociální pojištění odděleně. Musíme brát v potaz politické, ekonomické, demografické a především sociální aspekty. Ty všechny totiž systém jako celek utvářejí.

The thema of my diploma thesis is characteristic of the system of social insurance in the Czech Republic. Thesis consists of the theoretical part, but also of the legal analysis, application of the economic theory and analysis of performing changes. Social insurance by itself doesn't originate only from the mathematical-insurance principles. Social insurance have been forming together with society. Every modern state is anxious to provide the protection against social risk, the Czech Republic is not an exception. But it's hard to judge particular steps which had been done over 100 years of existence of the social security system. We have to see the social security system as organic tissue, which react to external stimuli, but also to internal stimuli. The system of social insurance is public, role of state is crucial. In connection with cohesion with other systems is difficult to examine the system of social insurance separately. We have to keep in mind political, economic, demographic, and above all social aspects. These all forming the system together.

Obsah

1	ÚVOD	12
2	SOCIÁLNÍ POJIŠTĚNÍ JAKO SOUČÁST SOC. ZABEZPEČENÍ	14
2.1	definice sociálního zabezpečení	14
2.1.1	vymezení pojmu soc. zabezpečení	14
2.1.2	struktura soc. zabezpečení	15
2.2	principy koncepce soc. zabezpečení	16
2.3	státní sociální podpora	17
2.4	sociální pomoc	18
2.5	sociální pojištění	20
2.5.1	definice sociálního pojištění	20
3	VÝVOJ SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ NA ÚZEMÍ ČR	21
3.1	Rakousko – Uhersko	21
3.1.1	<i>péče o chudé</i>	21
3.1.2	<i>dobu vlády Marie Terezie a provedené reformy</i>	21
3.1.3	<i>vznik sociálního pojištění</i>	22
3.2	období mezi světovými válkami	24
3.2.1	<i>vývoj v období let 1918 – 1939</i>	24
3.2.2	<i>reformy v sociální oblasti</i>	24
3.3	sociální pojištění po II. SV	26
3.3.1	<i>vývoj v období let 1939 – 1948</i>	26
3.3.2	<i>nástup komunistického režimu v roce 1948</i>	27
3.3.3	<i>změny v 70. a 80. letech</i>	29
3.4	období po roce 1989	30
3.4.1	<i>změny v letech 1990 – 1992</i>	32
3.4.2	<i>rok 1993</i>	32
3.4.3	<i>rok 1994</i>	33
3.4.4	<i>rok 1995</i>	34
3.4.5	<i>rok 1996</i>	35
3.4.6	<i>rok 1997</i>	35
3.4.7	<i>rok 1998</i>	35

	3.4.8 rok 1999	36
	3.4.9 rok 2000	36
	3.4.10 rok 2001	37
	3.4.11 rok 2002	38
	3.4.12 rok 2003	38
	3.4.13 rok 2004	39
4	CHARAKTERISTIKA SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ	40
4.1	mikroekonomická analýza	40
4.1.1	<i>indiferenční křivky</i>	<i>41</i>
4.1.2	<i>linie tržních příležitostí</i>	<i>43</i>
4.1.3	<i>optimální kombinace</i>	<i>44</i>
4.1.4	<i>penzijní připojištění</i>	<i>45</i>
4.2	soukromý statek provozovaný státním aparátem	46
4.2.1	<i>sociální pojištění jako produkt</i>	<i>46</i>
4.2.2	<i>charakter veřejného statku</i>	<i>47</i>
4.2.3	<i>polemika nad povahou daně</i>	<i>48</i>
4.3	modely sociálního pojištění	49
4.3.1	<i>stát veřejných sociálních služeb</i>	<i>49</i>
4.3.2	<i>typy sociálních států</i>	<i>50</i>
	4.3.2.1 bismarckovský typ	50
	4.3.2.2 Beveridgovský typ	51
	4.3.2.3 skandinávský typ	51
	4.3.2.4 postavení České republiky	52
4.4	specifikum nezaměstnanosti	54
4.4.1	<i>asymetrická informace</i>	<i>54</i>
4.4.2	<i>dávky v nezaměstnanosti</i>	<i>55</i>
4.4.3	<i>politika zaměstnanosti</i>	<i>55</i>
4.4.4	<i>polemika nad nezaměstnaností</i>	<i>55</i>
5	DÁVKY SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ	57
5.1	rozbor konstrukce dávek	57
5.1.1	<i>absence pojistné smlouvy</i>	<i>57</i>
5.1.2	<i>definice sociálního pojištění</i>	<i>58</i>

5.2	výčet dávek sociálního pojištění	58
5.3	dávky sociálního nemocenského pojištění	59
5.3.1	<i>nemocenské</i>	59
5.3.2	<i>podpora při ošetřování člena rodiny</i>	63
5.3.3	<i>peněžitá pomoc v mateřství</i>	65
5.3.4	<i>vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství</i>	67
5.4	dávky sociálního důchodového pojištění	68
5.4.1	<i>obecný starobní důchod</i>	68
5.4.2	<i>předčasný starobní důchod prvního typu, dočasně krácený</i>	75
5.4.3	<i>předčasný starobní důchod druhého typu, trvale krácený</i>	77
5.4.4	<i>plný invalidní důchod</i>	78
5.4.5	<i>částečný invalidní důchod</i>	81
5.4.6	<i>vdovský a vdovecký důchod</i>	83
5.4.7	<i>sirotčí důchod</i>	85
5.4.8	<i>zvýšení důchodu pro bezmocnost</i>	88
5.5	dávky v nezaměstnanosti	88
6	FINANCOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ	90
6.1	obecný princip financování	90
6.2	financování v ČR	90
6.2.1	<i>demografický vývoj</i>	91
6.2.2	<i>zdroje financování</i>	92
6.2.3	<i>okruh poplatníků</i>	93
6.2.4	<i>způsob stanovení pojistného</i>	94
6.2.5	<i>sazby pojistného</i>	94
6.2.6	<i>příjmy a výdaje soc. pojištění</i>	95
7	ZÁVĚR	97
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	99

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK A SYMBOLŮ

%	procento
§	paragraf
angl.	anglicky
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
č.	číslo
ČR	Česká republika
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
de facto	ve skutečnosti
Doc.	titul docent
důchod.	důchodové
DVZ	denní vyměřovací základ
ekon.	ekonomický
EU	Evropská unie
HDP	hrubý domácí produkt
II. SV	Druhá světová válka
JUDr.	titul doktor práv
Kč	Korun českých
max.	maximální
mld.	miliarda
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
n.	novela
nemoc.	nemocenské
odst.	odstavec
OSSZ	Okresní správa sociálního zabezpečení
OSVČ	osoba samostatně výdělečně činná
p-a-y-g	systém průběžného financování (pay as you go)
PČ	pojistná částka
poj.	pojistné, pojištění, pojištěný

popř.	popřípadě
pozn.	poznámka
prac.	pracovní
příp.	případně
resp.	respektive
ROH	Revoluční odborové hnutí
s.r.o.	společnost s ručením omezeným
Sb.	sbírka
soc.	sociální
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
st.	státní
SVZ	srovnatelný vyměřovací základ
tj.	to je
tzv.	tak zvaný
VVZ	všeobecný vyměřovací základ
z.	zákon
ŽM	životní minimum

1 ÚVOD

Pro svoji diplomovou práci jsem si zvolil vlastní téma „Systém sociálního pojištění v České republice“.

Sociální pojištění zaujímá zvláštní postavení, původně vycházelo z matematicko-pojišťovacích principů, postupem času vykristalizovalo do takové podoby, jakou má dnes. Za více než století své existence prošlo řadou změn, které vycházely z hospodářských krizí, změn politických i ideologických režimů, válečných konfliktů, v neposlední řadě z demografických aspektů.

Nezměnil se však význam tohoto slovního spojení. Slovo sociální lze volně přeložit jako týkající se společnosti, zejména její péče o společensky a ekonomicky slabší vrstvy. Význam slova pojištění je patrný; jedná se o udělení garance, jistoty, slibu na budoucí nahodilé události. Spojením těchto slov pak vzniká zabezpečení společnosti v různých podobách.

Funkce zabezpečení společnosti byla v prvopočátcích určena pouze části společnosti, během času se ukázalo, že je nutné takto zabezpečit (alespoň v minimální míře) celou společnost. Změnil se také rozsah zabezpečení, původní riziko smrti bylo rozšířeno o riziko invalidity, výsluhy, nemoci, zkrátka sociální pojištění má eliminovat veškerá rizika, která mohou působit na zhoršení ekonomické situace.

Ukázalo se, že systém sociálního pojištění má být veřejnoprávní, úloha státu je nezbytná, nikoliv postačující. Různé pohledy na sociální pojištění a různé podmínky, ve kterých sociální pojištění vznikalo, určovaly, kterým směrem se ubývalo. Vlivem času a překračováním hranic států, se jednotlivé systémy propojovaly.

To vše vyústilo ve skutečnost, že některé si jsou podobny jako vejce vejci, i když se na jejich konstrukci podíleli různí lidé. Každý systém má svá specifika, své klady a zápory, své nedostatky a přednosti.

Hlavním cílem této práce je popsat systém soc. pojištění v České republice jaký skutečně je. Samozřejmě, že pouze popisná část nestačí. Zkoumám do hloubky historické události, které se na charakteru soc. pojištění podepsaly, současné změny, které ho formují, a ekonomické teorie, které jeho podstatu vysvětlují.

2 SOCIÁLNÍ POJIŠTĚNÍ JAKO SOUČÁST SOC. ZABEZPEČENÍ

2.1 definice sociálního zabezpečení

2.1.1 vymezení pojmu soc. zabezpečení

V průběhu sociální reformy, která probíhala a současně ještě na území České republiky probíhá, se společně s nově zaváděnými či rušenými dávkami, nástroji a institucemi začala utvářet zcela nová struktura sociálního zabezpečení.

Tento proces byl z větší části korigován úředníky Ministerstva práce a sociálních věcí, odborníci z řad veřejnosti na něj příliš nereagovali. Přitom došlo k zcela zásadním změnám komplexního pojetí i struktury soc. zabezpečení, resp. soc. pojištění. Účelem následujících stránek bude pokusit se ukázat, co se vlastně odehrálo, případně i proč.

Při vymezení pojmu „soc. zabezpečení“ vezmu za vděk s dvěma definicemi. Soc. zabezpečení lze chápat jako soubor právních, finančních a organizačních nástrojů a opatření, jejichž cílem je kompenzovat nepříznivé finanční a sociální důsledky různých životních okolností a událostí, ohrožujících uznaná sociální práva.^[I]

Sám autor dále dodává, že by soc. zabezpečení mělo být chápáno v širším kontextu. Neměli bychom si ho spojovat pouze s kompenzací ztrát, ale i ve vztahu k činnostem, které mohou zabránit těmto ztrátám.

Druhá definice náleží Doc. Ing. Vojtěchu Krebsovi: „Sociální zabezpečení jakožto prostředek k uskutečňování úkolů a cílů sociální politiky můžeme potom obecně chápat jako soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž prostřednictvím a pomocí se uskutečňuje předcházení, zmírňování a odstraňování sociálních událostí občanů.“^[II]

Ačkoliv druhá definice je data staršího, již je v ní zabudována podmínka či účel soc. zabezpečení, a sice, soc. zabezpečení nemá pouze eliminovat, ale i předcházet rizikovým událostem.

I Potůček, M.: Křižovatky české sociální reformy Sociologické nakladatelství Praha 1999

II Krebs, V.: Sociální politika ALEKO 1991

2.1.2 struktura soc. zabezpečení

Sociálnímu zabezpečení je v různých zemích přikládán různý obsah. Liší se charakterem, vymezením okruhu soc. událostí, formou, cíli i náplní. Co se týče jeho univerzálnosti, soc. zabezpečení si klade za cíl předcházet či eliminovat následující soc. rizika:

- péče o zdraví
- zabezpečení při dočasné pracovní neschopnosti způsobené jak nemocí, tak i úrazy
- zabezpečení matek po dobu těhotenství a mateřství
- zabezpečení při invaliditě
- zabezpečení ve stáří
- zabezpečení pozůstalých
- pomoc při výchově dětí
- zabezpečení v nezaměstnanosti
- atd.

At' zkoumáme kteroukoliv zemi, výše uvedené body jsou prioritami v žebříčku soc. zabezpečení. V našich zeměpisných podmínkách se koncept soc. reformy začal omezovat na politiku sociálního zabezpečení, v jejím rámci „vykryštovala“ koncepce tří pilířů (pozn. autora: nezaměňujeme se třemi pilíři důchodového zabezpečení. Ty tvoří státní soc. pojištění, dobrovolná účast ve fondech a spoření v jakékoliv alternativě).

Soustava tří pilířů sestává z:

- sociálního pojištění; jeho cílem je zabezpečení v předvídatelných životních situacích jakými je invalidita, nemoc, osíření, ovdovění či výsluha;
- státní sociální podpory; pod tímto pojmem rozumíme „společensky uznatelné sociální situace“, na něž není možné se předem připravit (např. výchova dítěte, sociální, náklady spojené s úmrtím živitele apod.);
- sociální pomoci; ta se aktivuje v situacích hmotné či sociální nouze, pokud jedinec není schopen postarat se o sebe či o osoby blízké.

2.2 principy koncepce soc. zabezpečení

Dříve než přistoupím k jednotlivým bodům soc. zabezpečení, zmíním principy koncepce soc. zabezpečení. Jako účelné se ukázalo vycházet z následujících principů. Seznámení s nimi uceluje, nikoliv vysvětluje chápání konstrukce soc. zabezpečení, tudíž je jejich výčet přínosný.

Jedná se o princip:

- adekvátnosti;
 - komplexnosti;
 - participace;
 - sociální garance;
 - sociální solidarity;
 - sociální spravedlnosti;
 - uniformity;
 - univerzality.
-
- I) adekvátnosti; tento princip vyžaduje, aby dávky a služby byly přiměřené sociálním potřebám a individuálnímu přičinění.
 - II) komplexnosti; hlavní myšlenkou je, že služby a dávky mají být nárokové, nikoliv všeobecně dostupné.
 - III) participace; role státu by měla být snižována na úkor úlohy odpovědnosti jedince.
 - IV) soc. garance; soc. zabezpečení musí tvořit „záchrannou síť“, která má zajišťovat všem občanům přijatelnou minimální životní úroveň.
 - V) soc. solidarity; ekonomicky aktivní obyvatelé se mají podílet na zabezpečení neekonomicky aktivní části populace, současně je uplatňován princip vertikální spravedlnosti, kdy vyšší příjmy jsou více zdaněny.
 - VI) soc. spravedlnosti; tzn. odstranění umělých překážek jako třeba preferované a nepreferované skupiny.
 - VII) uniformity; ten lze pojmenovat principem horizontální spravedlnosti, kdy si jsou všichni občané rovni.

VIII) univerzality; uplatnění principu univerzality nemá bránit prohloubení odpovědnosti občanů za svou budoucnost, nemá vylučovat formy dobrovolného připojištění nad úroveň státního zabezpečení.

2.3 státní sociální podpora

Hlavním objektem zájmu státu je dítě a jeho rodina. Státní sociální podpora vychází z teze, že se stát nemůže zříci soc. saturace občanů, bude však přispívat na krytí nákladů na výživu a ostatní potřeby dětí a rodin především v těch případech, ve kterých příjem rodin nedosahuje společensky uznávané hranice. Poskytování sociální podpory, jejíž náklady hradí v plném rozsahu stát, se připouští i při dalších sociálních událostech, u nichž se ale neuplatňuje kritérium výše příjmu. ^[1]

Jelikož je státní soc. podpora hrazena z prostředků státního rozpočtu, tudíž odděleně od vybraného pojistného soc. pojištění a téma mé práce zní „Systém soc. pojištění v ČR“ a ne soc. zabezpečení, budu tomuto paragrafu, stejně jako paragrafu následujícímu věnovat jen nepatrnou část. Považuji však za vhodné, podat čtenáři ucelený přehled o systému, ze kterého lze jednotlivé části jen s těžší separovat.

V roce 1995 byl přijat zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Ten v sobě obsahoval jednu z nejdůležitějších systémových změn, konkrétně se tato změna týkala způsobu přiznávání přídatků na dítě. Do roku 1995 byly dětské přídatky vypláceny plošně, přijetím tohoto zákona vstoupil v platnost princip sociální potřeby. Znamenal, že příplatky byly přisouzeny těm rodinám, které prokázaly (potvrzením o příjmu) soc. potřebnost.

Z tohoto vyplývá, že dávky státní soc. podpory jsou dvojí:

první skupinou jsou dávky poskytované v závislosti na příjmu (tzv. adresné), mezi které patří:

a) příravek na dítě;

b) sociální příplatek;

- c) příspěvek na dopravu (pro nezaopatřené děti, které se soustavně připravují na své budoucí povolání mimo místo svého trvalého pobytu);
- d) příspěvek na bydlení.

druhou skupinou jsou dávky poskytované bez ohledu na výši příjmu:

- e) rodičovský příspěvek;
- f) zaopatřovací příspěvek;
- g) dávky péstounské péče
 - příspěvek na úhradu potřeb dítěte;
 - odměna pěstouna;
 - příspěvek při převzetí dítěte;
 - příspěvek na zakoupení motorového vozidla;
- h) porodné;
- i) pohřebné.

Dalšímu rozboru dávek a jejich konstrukce či způsobu výpočtu se nebudu věnovat, jelikož nemají žádnou vazbu na systém soc. pojištění jako takový.

2.4 sociální pomoc

Sociální pomoci zajišťuje stát pomoc těm občanům, jejichž životní potřeby nejsou dostatečně zabezpečeny příjmy z pracovní činnosti, dávkami důchodového nebo nemocenského zabezpečení, popř. jinými příjmy, a občanům, kteří ji vzhledem ke svému zdravotnímu stavu či věku potřebují, anebo kteří bez pomoci společnosti nemohou překonat obtížnou životní situaci nebo nepříznivé životní poměry.

Soc. pomoc stát poskytuje v situacích sociální nebo hmotné nouze. Tyto dva termíny vysvětlím. Soc. nouzí je chápána situace, kdy občan v důsledku zdravotního stavu, věku, absence soc. zázemí nebo z jiných objektivních důvodů nedosahuje životního minima. Za hmotnou nouzi je považován stav, kdy se osoba pohybuje pod hranicí částky životního minima a občan nemá možnost zvýšit svůj příjem vlastní prací.

Okruhy, kterých se soc. pomoc dotýká, lze vymezit do pěti skupin:

- rodina a děti;
- staří občané;
- občané zdravotně postižení;
- občané vyžadující zvláštní pomoc;
- občané společensky nepřizpůsobiví.

V rámci soc. péče se poskytují peněžité dávky, hmotné dávky, stát zajišťuje poradenskou a výchovnou činnost, pracovní rehabilitace, ústavní a pečovatelskou službu apod. Sociální pomoc je stejně jako státní soc. podpora financována ze státního rozpočtu, na rozdíl od něj navíc z rozpočtů obcí, nadací a dobrovolných organizací.

Při poskytování dávek se zohledňují dávky životního minima, skutečné náklady na zabezpečení výživy a ostatních potřeb a majetkové poměry osoby. Po dobu, kdy osoba splňuje podmínky soc. potřebnosti, může čerpat příslušné dávky:

- peněžité a věcné dávky rodičům nezaopatřených dětí, těhotným ženám a nezaopatřeným dětem;
- příspěvek na pořízení základního vybavení dítěte a příspěvek při uzavření manželství;
- peněžitý příspěvek na úhradu za užívání bytu nezaopatřeného osiřelého dítěte;
- příspěvek na rekreaci dětí důchodce;
- mimořádné výhody pro těžce zdravotně postižené občany;
- jednorázové peněžité a věcné dávky;
- jednorázové příspěvky na opatření zvláštních pomůcek;
- příspěvek na úpravu bytu;
- příspěvky na zakoupení, celkovou opravu a zvláštní úpravu motorového vozidla;
- příspěvek na provoz motorového vozidla;
- příspěvek na individuální dopravu;
- příspěvek na rekreaci a lázeňskou péči;
- příspěvek na topnou naftu a zakoupení topných těles a dalších spotřebičů;
- příspěvek na zřízení a změnu připojení telefonní účastnické stanice;

- příspěvek na zvýšené životní náklady;
- příspěvek na provoz telefonní účastnické stanice;
- příspěvek na úhradu za užívání bezbariérového bytu a garáže;
- příspěvek úplně nebo prakticky nevidomým občanům;
- příspěvek na společné stravování.^[1]

2.5 sociální pojištění

Zmínku o soc. pojištění uvádím pouze z důvodu uceleného výkladu. Celá druhá kapitola, lépe řečeno celá práce pojednává o soc. pojištění, proto se mi jeví nesmyslné na tomto místě uvádět informace o soc. pojištění. Z pohledu komplexnosti však má paragraf 2.5 své logické opodstatnění.

2.5.1 *definice sociálního pojištění*

Za (pro mě nejlépe výstižnou) definici volím jednu z mnoha, tato patří Doc. JUDr. Petru Trösterovi, který soc. pojištění (angl. social insurance) charakterizuje jako povinný finanční systém, kterým se občan nebo někdo jiný za občana povinně zajišťuje pro případ budoucí sociální události. Soc. pojištění může být základní nebo doplňkové. Doplňkem soc. pojištění mohou být sociální fondy, které mohou mít povinnou i dobrovolnou povahu a jimiž se doplňuje povinné sociální pojištění o nové nebo vyšší dávky za dohledu státu, např. daňovými úlevami nebo podporami. Zatímco soc. pojištění spravují instituce veřejnoprávní povahy, soc. (např. penzijní) fondy mohou spravovat jak veřejnoprávní (např. ve Francii), tak i soukromoprávní instituce (jak tomu je v anglosaských zemích).

3 VÝVOJ SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ NA ÚZEMÍ ČR

3.1 Rakousko – Uhersko

3.1.1 *péče o chudé*

Snaha společnosti o zajištění nemocných, starých, nemohoucích, tělesně či zdravotně postižených a sociálně potřebných se začala projevovat již ve středověku. V 17. století dochází na území dnešní České republiky k určitým úpravám v péči o staré a nemocné osoby. V roce 1661 byl přijat patent o tulácích a žebrácích, který umožnil obcím přiznávat právo žebrat pouze práce neschopné chudině. [1]

Tak jako v jiných zemích tehdejší Evropy, i u nás, přesněji na území Rakousko-Uherska, poskytovaly různé instituce už ve středověku péči a pomoc potřebným. Z počátku se jednalo o církevní charitu, která vycházela z hodnot křesťanského milosrdenství. Za doby vlády Josefa II. začaly být podle jednotlivých farností vytvářeny chudinské ústavy. Církev tuto činnost vykonávala až do vydání nařízení pro Království české z 19. srpna 1785, kdy byla tato povinnost převedena na vrchnost.

Později byla povinnost pečovat o chudé a bezmocné přenesena na obce, i přesto však zaujímala církev stále vedoucí postavení v této péči. Na obce v českých zemích byla uvalena povinnost péče o chudé až později zákonem z 3. prosince 1868, kdy byla uzákoněna zásada, že tuto péči budou obce poskytovat chudým na základě domovského práva, a tato podpora bude regulována ustanoveními říšského policejního řádu.

3.1.2 *doba vlády Marie Terezie a provedené reformy*

Sociální zabezpečení se rozvíjelo postupně – od poskytování doživotních penzí vybraným důstojníkům císařské armády a státním úředníkům zvláštním rozhodnutím císaře, až ke stanovení jistých pravidel pro přiznávání penzí státním zaměstnancům (jedná se o zákony z let 1771 a 1781). [8]

Ve druhé polovině 18. století, za doby vlády Marie Terezie, lze již najít základy práva důchodového pojištění. Po porážce Rakouska-Uherska Pruskem dochází v monarchii

k rozsáhlé reformě státní správy. Konkrétním krokem bylo budování laické státní byrokratické sítě, která nahradila ve správě státních záležitostí šlechtu. Laický státní a veřejný zaměstnanec byl zcela odkázán na svůj pravidelný plat, protože mu v důsledku původu nenáležel šlechtický statek, který by mu zajišťoval živobytí v případě stáří či neschopnosti pracovat .

Tím vznikl nový sociální problém – jak zajistit úředníky (byrokracii) pro případ nemoci a stáří. Řešil se zprvu udělováním statků a hodností. Brzy se ukázalo, že toto řešení je nevyhovující, nedostatečné a hlavně velmi omezené (jak z hlediska financování, tak i z hlediska časového). V druhé polovině 18. století proto vzniká první penzijní zaopatření pro státní úředníky v podobě dvou „pensijních normálů“. První z nich, vydaný v roce 1771, vznikl pro podporu vdov a sirotek po zaměstnancích, kteří „věrně sloužili“ ve státních službách. Druhý dokument z roku 1781 byl určen zaměstnancům, kteří alespoň po deseti letech uspokojivé služby se stali neschopnými práce.

3.1.3 vznik sociálního pojištění

V letech 1883 – 1884 prosadil pruský kancléř Otto von Bismarck program sociálního pojištění, nemocenského pojištění a úrazového pojištění, jehož základem byly povinné příspěvky pracujících a zaměstnavatelů. V roce 1889 následovalo důchodové pojištění, starobní a invalidní pojištění. Tyto zákony označovány jako „Bismarckova reforma“ položily základ tzv. „Bismarckovu modelu soc. pojištění“. Povinné sociální pojištění bylo posléze zavedeno i v Rakousku - Uhersku. Jelikož byl tehdejší předsedou vlády hrabě Taaffe, co se týče reformy v rakouské části Rakouska – Uherska, tak ta bývá označována jako „Taafeho reforma“.

V roce 1882 bylo úředně schváleno zkrácení pracovní doby v hornictví na 10 hodin denně. O 5 let později byl schválen zákon o povinném úrazovém pojištění a následující rok o povinném nemocenském pojištění dělníků a nižších úředníků. Okruh takto pojištěných osob se postupně dále rozšiřoval: přibývali soudci, učitelé, železničáři a zaměstnanci pošt

V roce 1854 byla také uzákoněna svépomocná podpůrná sdružení horníků – tzv. bratrstva. Jednalo se o povinně ustavované fondy, které vyplácely podpory ve stáří, invaliditě a v případě smrti horníka jeho pozůstalým. Tyto fondy byly financovány jak z prostředků zaměstnanců (pozn. těm byly pravidelně strhávány v mezd – předchůdce daně ze mzdy), tak i zaměstnavatelů. Povinné zřizování těchto fondů se v našich zeměpisných šířkách udrželo až do roku 1948. [8]

Tato bratrstva ale nebyla zcela novým fenoménem, první doklady o jejich existenci pocházejí z 15. století. Jednalo se o sdružení lidí pracujících v dolech, které bylo řízeno v počátcích radou starších horníků, potvrzovanou těžaři. Postupem času se přeměňovalo v sociální i zájmovou instituci horníků. V rámci těchto sdružení byly zakládány podpůrné pokladny spravované radou starších horníků, do nichž přispívali podnikatelé menším a sami horníci větším dílem, první doklad o jejich existenci pochází z 15. století, konkrétně z roku 1527, kdy císař Ferdinand I. potvrdil statut pokladny.

Nejvýznamnější místo v rakouském sociální zákonodárství zaujímaly zákony o úrazovém a nemocenském pojištění dělnictva z roku 1888. Nemocenské pojištění, které tento zákon upravoval, bylo pojištěním obligatorním.^[1]

Přeneseno do naší reality, dávky náležely pouze pojištěnému, nikoliv rodinným příslušníkům.

Zavedení soc. pojištění volně navazuje na svépomocné spolky, dělnické pokladny a vytvářené fondy, které byly provozovány na principu vzájemnosti, a to je důležité, dobrovolné vzájemnosti. Ty měly za cíl eliminovat následky zhoršené ekonomické situace. Soc. pojištění, jak je koncipováno dnes, i v tehdejší době, tuto prioritu převzalo. Ukázalo se, že dobrovolná vzájemnost nestačí, resp. že někteří zaměstnanci budou chtít zaujímat pozici „černého pasažéra“. Tato zkušenost byla důvodem přechodu od dobrovolného k povinnému pojištění.

3.2 období mezi světovými válkami

3.2.1 vývoj v období let 1918 – 1939

Po vzniku samostatné československé republiky v roce 1918 byl převzat s drobnými úpravami systém sociálního pojištění ze soc. oblasti Rakouska – Uherska z osmdesátých let 19. století. Tato složitá soustava pojištění spadala do resortu ministerstva sociální péče. Ústřední sociální pojišťovna byla hlavní prováděcí organizací a mimo ni existovalo ještě další velké množství ostatních pojišťovacích institucí.

V této době bylo sociální zabezpečení velmi roztržité. Pokrývalo jenom malou část ekonomicky aktivního obyvatelstva a zajišťovalo jen pětinu veškerých obyvatel. Sociální podpora rodin s dětmi byla ve srovnání s podporou preferovaných skupin obyvatelstva minimální. Nejvýhodnější bylo pojištění státních zaměstnanců a úředníků soukromého sektoru, na nejnižší úrovni zůstalo pojištění dělníků, kterým byly odepřeny veškeré přídavky na děti. Mateřská dovolená byla matkám poskytována v maximální délce 12 týdnů. Sociální péče o staré, invalidní a nemohoucí občany byla založena na dobročinnosti, neboť povinnost chudinského zaopatření stále náležela do pravomocí domovských obcí. Finanční prostředky vyčleněné na tuto péči závisely na možnostech obce a její velikosti.

3.2.2 reformy v sociální oblasti

Základem pro nově ustanovený systém sociálního pojištění byl zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, přijatý v roce 1924 s účinností od 1. července 1926. Podle tohoto zákona musel pojištění platit každý, kdo v Československé republice vykonával práci nebo poskytoval služby na základě pracovního, služebního nebo učňovského poměru a tuto činnost nevykonával jako vedlejší nebo příležitostné zaměstnání. Byl formulován jako základní zákon, podle něhož byli pojištěni všichni, jestliže nebyli tímto zákonem z pojištění výslovně vyloučeni. Vyloučení byli zejména státní zaměstnanci a soukromí úředníci. Jejich zabezpečení bylo upraveno výhodněji.

Zákon upravoval vztahy důchodového pojištění v období mezi 1. 7. 1926 až 30. 9. 1948. Pro odchod do důchodu byla stanovena jednotná hranice 65-ti let. Starobní a invalidní důchody byly konstruovány jako dvousložkové. Skládaly se z pevné částky a částky zvyšovací, která závisela na pojistné době a třídě, do které byl pojištěný zařazen. Vdovské důchody byly stanoveny na polovinu důchodu manžela, sirotčí důchody činily jednu nebo dvě pětiny důchodu, podle toho, zda zemřel jeden či oba rodiče.

Ústřední sociální pojišťovna prováděla ode dne účinnosti tohoto zákona invalidní a starobní pojištění, nemocenské pojištění zůstalo v působnosti nemocenských pojišťoven. Ústřední soc. pojišťovna vyplácela tak důchody invalidní a starobní, důchody vdovské a vdovecké, důchody sirotčí, výbavné (tj. dávka pro pojištěnky, které po uplynutí určité doby pojištění uzavřely sňatek) a odbytné (tj. v té době dávky pro pozůstalé po pojištěnci, jež zemřel dříve než uplynula čekací doba). Poslední dvě zmiňované dávky již patří k historii, ostatní existují v modifikovaných podobách dodnes.

Z nemocenského pojištění byla poskytována pomoc v nemoci (lékařská pomoc, léčiva, nemocenské ošetřování a nemocenské), pomoc v mateřství a pohřebné.

V této době byl okruh pojištěných relativně malý, soc. poj. bylo diferencováno podle stavovské příslušnosti. Nezahrnoval venkovské obyvatelstvo, které nebylo z počátku pojištěno vůbec. Bývalí majitelé usedlostí byli odkázáni na výměnky, které jim byli povinni poskytovat noví držitelé jejich majetku. Ženy byly z velké části nezaměstnané a odkázané tedy pouze na zabezpečení, které jim zajišťoval sňatek. Živnostníci nebyli pojišťováni vůbec, většinou provozovali svoji živnost až do smrti. Vdovským právem pak přecházelo vedení živnosti na pozůstalou manželku.

Velikost vyplácených dávek v této době byla poměrně malá, penze byly stanoveny na velmi nízké úrovni. Proto mohly být hrazeny částí z aktuálně vybraného pojistného, částí z výnosu kapitálu, který byl během let pojištění u pojištěného nahromaděn.

Dalším reformním krokem byl zákon z roku 1925, který potvrdil nárok na placenou dovolenou všem dělníkům.

Československá sociální reforma, jejímž cílem bylo rozšířit povinné sociální pojištění co největšího počtu občanů proti všem základním sociálním rizikům se zpomalila nástupem hospodářské krize začátkem třicátých let 20. století. Nedostatek finančních prostředků například neumožnil zavést pojištění v nezaměstnanosti, které by nahradilo do té doby fungující vyplácení podpor v nezaměstnanosti odborově organizovaným nezaměstnaným.

3.3 sociální pojištění po II. SV

3.3.1 vývoj v období let 1939 – 1948

Po skončení II. SV v roce 1945 nebyly přijaté změny z doby okupace uznány, resp. bylo převzato zákonodárství z 1. republiky. Fondy vytvořené sociálním pojištěním byly během války znehodnoceny válečným hospodářstvím, potažmo i inflací anebo zkonfiskovány nacistickými okupanty. Jasně přinesla koncepce nové soustavy sociálního zabezpečení připravovaná domácími i zahraničními odbojem, která si dala za cíl vybudování komplexního systému institucí tak, aby byly zajištěny sociální jistoty občana. Přislíbem velkorysé pomoci občanům se stal Košický vládní program, jež obsahoval zásady sociálního zákonodárství; zákon byl na svou dobu velmi pokrokový, vycházel z modelu zdravotního pojištění Sira Beveridge

Byla ustanovena komise Národní fronty, která byla pověřena vypracováním zákona o národním pojištění. Sociální politika byla v této době považována za aktivního činitele poválečné obnovy, jako nástroj zajišťující dobré sociální podmínky při realizaci práva na práci, na spravedlivou mzdu a na sociální podporu v případě neschopnosti pracovat.

Pojistné na důchodové pojištění činilo 10 % vyměřovacího základu a jeho úhrada byla rozdělena rovným dílem mezi zaměstnavatele a zaměstnance. Malou částkou do takto vytvořeného fondu přispíval stát (pozn. správa fondu byla svěřena Ústřední národní pojišťovně). Základní podmínkou na přidělení důchodu bylo, s výjimkou úrazového a sociálního důchodu, splnění 4 roků pojištění v posledních 5-ti letech před danou sociální událostí.

Další změnou, ke které došlo, bylo snížení věkové hranice pro nárok na starobní důchod z dřívějších 65 let na 60 roků, pokud doba pojištění v úhrnu činila alespoň 20 let. V případě, že osoba splňovala pouze základní podmínku, pak věková hranice pro odchod do důchodu zůstala na 65 letech. Starobní důchod tvořily dvě části (podobná konstrukce se zachovala dodnes), základní ve výši Kč 8400,- ročně a pohyblivá část tvořící 1/5 průměrného měsíčního výdělku. Pokud pojištěný odpracoval 20 let, zvýšil se mu starobní důchod o 0,4 %. Významný byl také nárůst počtu pojištěnců. Jejich stav se zvýšil z necelých 28 % na bezmála 40 %, a to bylo na svou dobu velkým sociálním pokrokem.[8]

3.3.2 *nástup komunistického režimu v roce 1948*

Zákon č. 99/1948 upravoval důchodové pojištění od 1. 10. 1948 do 1. 1. 1957, postupně byl opouštěn pojišťovací princip a byly přijímány nové předpisy, které vycházely ze sovětských zkušeností, majetek sjednocené pojišťovny byl zestátněn. Tyto reformy proběhly v důsledku politických událostí z 25. února 1948, kdy politickou moc Československa převzala komunistický strana.

Došlo k zásadním úpravám jak politického, tak i hospodářského systému. Změny se projevy i v pojetí a v uplatňovaných nástrojích sociální politiky. Do naší ekonomiky byly zaváděny sovětské vzory a modely, které vznikly v podmínkách nedostatku a bída, a tak do relativně vyspělého Československa byly zpět implementovány systémy s velmi primitivním uspořádáním, které byly značně ovlivněny vývojem sovětského impéria v dobách kolektivizace zemědělství a industrializace; šlo o jakési převzetí péče o občany státem jako výraz ideologie redistributivního pojetí socialismu, tedy od systému soc. pojištění se projevoval posun k systému sociálního zabezpečení.

V roce 1950 bylo znárodněno zdravotnictví a následující rok byla správa nemocenského pojištění převedena na ROH. Dosavadní systém důchodového pojištění byl opuštěn a majetek pojištěnců do té doby nahromaděný byl převzat s tím, že poskytované dávky na důchodové zabezpečení se budou vyplácet ze státního rozpočtu. Tam se také přesunuly příjmy z důchodového zabezpečení. Související právní předpisy zvýšily nejen

počet důchodově zabezpečených osob, ale (a to především) i výši a počet poskytovaných dávek, což mělo za následek růst nákladů na všechna odvětví soc. zabezpečení.[8]

Od té doby se veškeré finanční prostředky určené na sociální zabezpečení začaly přerozdělovat výhradně přes státní rozpočet. Dřívější odvody pojistného byly nahrazeny srážkami daně z mezd. Vznikl samostatný Úřad důchodového zabezpečení, soustava státního zdravotnictví a správa nemocenského „pojištění“. Smyslem tohoto zákona bylo rozšíření okruhu zabezpečovaných osob, přenesení povinnosti vyplácet dávky na stát, co nejvíce znevýhodnit živnostníky a samostatně hospodařící rolníky. Tímto krokem se de facto stal stát „vládcem systému“ a učinil všechny občany závislými na jeho vůli. Zestátnění všech sektorů národního hospodářství a centralistický způsob regulace pohybu pracovní síly vedly k uměle udržované plné zaměstnanosti. Právo na práci a zároveň povinnost pracovat byly vneseny do zákonných norem. (Chytková H., Možnosti změny struktury českého systému důchodového zabezpečení (diplomová práce), Praha 2003 VŠE)

V roce 1957 došlo k další reformě soustavy národního pojištění. Zákonem č. 55/1957 Sb., o sociálním zabezpečení, byla nově upravena věková hranice rozhodná pro přiznání starobního důchodu u žen. Do soustavy sociálního zabezpečení bylo zařazeno rozdělení pracovníků do tří pracovních tříd (kategorií), které ovlivňovaly výhodnost podmínek pro přiznání důchodu. První třídou byli více preferovaní občané – I. pracovní kategorie, méně preferovaní – II. pracovní kategorie a nepreferovaní – III. pracovní kategorie. Počet obyvatel v této, nejméně preferované kategorii se pohyboval kolem 90 % populace.

Systém umožňoval, aby na okraj sociálního zabezpečení byli postaveni lidé nevyhovující tehdejšímu režimu, např. podnikatelé, jejichž důchody mohly být libovolně snižovány či úplně odejmuty, a to podle zákonů č. 40/1958 a 41/1958 Sb. Tyto a některé další zákony, které nápadně poškozovaly určité skupiny osob, byly později zrušeny, přesto jejich smysl zůstal v systému zabezpečení zachován.

Vzhledem k tomu, že nebyl přijat princip valorizace sociálních dávek, převážně starobních důchodů, resp. důchodů obecně, byly tyto čas od času jednorázově zvyšovány (pozn. tento princip byl uzákoněn až v roce 1991).

I přes tato všechna omezení vzrostly za působení dosavadních zákonů sociálnímu zabezpečení neúměrně náklady na poskytované dávky. Počet osob důchodově zabezpečených činil v roce 1964 cca. 6,8 mil. obyvatel, tj. více než dva a půl násobek osob, kterým bylo poskytováno zabezpečení před válkou (pozn. tento stav byl zajisté poznamenán i demografickým vývojem). Velikost vyplácených starobních a invalidních důchodů se pohybovala zhruba kolem Kč 700, - měsíčně. To opět činilo více než pětinasobek důchodu dělníka vypláceného před válkou. Následovalo tedy přijetí dalšího zákona, který měl tuto situaci částečně zmírnit.

Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení, přinesl zavedení progresivní daně z důchodu. Pokud důchod přesahoval Kč 700,-, byl zdaněn 12,5 %-ní daní. Starobní důchod byl rozdělen do dvou částí, první část tvořil plný starobní důchod pobíraný zaměstnanci, kteří dosáhli 60-ti let věku a odpracovali nejméně 25 let, a druhou část poměrný starobní důchod. Pro ženy byla stanovena nová věková hranice pro odchod do důchodu na 53 až 57 let (záleželo stejně jako dnes na počtu vychovaných dětí s tím rozdílem, že tehdejší systém byl o mnoho štedřejší). Tato opatření přinesla vcelku zhoršení úrovně a přerušila rostoucí tendenci rozvoje celého systému.

3.3.3 změny v 70. a 80. letech

Vláda v tomto normalizačním období usilovala o „měkčí“ sociální politiku pomocí drobných reforem, které měly napomoci získat některé vrstvy obyvatelstva; došlo k rozvoji zabezpečení rodin s dětmi, byla přijímána tzv. propopulační opatření, která měla zvýšit počet narozených dětí a ovlivnit tak populační vývoj. Od 1. 1. 1976 vstoupil v platnost zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, který zrušil zdanění důchodů, sjednotil důchodové zabezpečení zaměstnanců a družstevních rolníků, čímž došlo k posílení principu komplexnosti. Nedostatkem bylo, že zde nebyly uplatněny další předpisy o důchodovém připojištění.

Po nástupu Gorbačovovy vlády v dřívějším SSSR byl stávající komunistický režim přinucen k racionálnější a hlavně štedřejší politice v oblasti sociálního zabezpečení. Současná vláda se totiž obávala podobných změn, které nastaly v SSSR, a snažila se opět získat obyvatele na svou stranu. Byl přijat zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, který platil od 1. 10.1988 do 31. 12. 1995 a jehož část platí doposud. Pokusil se (neúspěšně) o řešení narůstajícího nesouladu mezi důchody a mzdou a řešení problematiky starodůchodců, jejichž důchody byly během doby pobírání znehodnoceny inflací. Provedené zákonné úpravy tedy dlouhodobě nevyřešily problémy sociálního zabezpečení, navíc nebyly v souladu s plánovaným ekonomickým vývojem.

Model sociálního zabezpečení tak nadále neměl v sobě zabudovány mechanismy, které by umožňovaly pružnou reakci na změnu ekonomické situace. Neexistoval mechanismus, který by umožňoval indexaci důchodů a posléze udržoval reálnou hodnotu dávek ve vztahu k vývoji cen. To způsobovalo nárůst disproporcí mezi důchody a mzdou a k zaostávání vývoje průměrné výše důchodů, a tím vytváření rozdílů mezi důchody, které byly přiznány v odlišných časových obdobích. Statičnost tohoto systému zabezpečení spočívala v používání fixních částek jak dávek, tak i jejich horních hranic, a tak při jakékoli změně dávek bylo nutné novelizovat příslušný zákon.

Dosavadní systém nebral v potaz ani demografický vývoj, v jehož důsledku se zvyšoval počet důchodců a snižoval počet výdělečně činných osob, resp. růst výdělečně činné populace byl mnohanásobně nižší než růst populace v důchodovém věku. Tím se tento průběžně financovaný systém stal jednoznačně nevyhovující

3.4 období po roce 1989

Po roce 1989 bylo jasné, že bude nutno přistoupit k zásadní reformě systému soc. zabezpečení, stejně jako v jiných odvětvích i v rámci tohoto systému došlo ke změně principů a ke změnám v jeho organizaci a infrastruktuře, opustily se direktivy bývalého SSSR. Ironií osudu je, že se začaly zavádět direktivy EU. Avšak od začátku. Podmínkou reformy byla zároveň snaha o zachování historických tradic sociálního pojištění v Československu. Některé oblasti byly na dobré úrovni, především zabezpečení rodin

s dětmi, nepřekonatelnými nedostatky byla finanční náročnost, těžkopádnost a neschopnost přizpůsobit se podmínkám nové ekonomiky.

Za cíl si zákonodárci dali vybudování transparentního a finančně stabilního systému, který by zajistil sociální smír, v němž by si každý sociální subjekt vytvořil sám své životní podmínky podle míry svého individuálního přičinění. Role státu by v tomto systému měla spočívat v prosazování potřebných legislativních podmínek pro sociální zabezpečení a stanovení společensky uznané minimální životní úrovně pro všechny občany. Dále pak by stát měl podporovat rozvoj těch odvětví, která jsou důležitá pro život člověka, avšak nejsou dostatečně přitažlivá z podnikatelského hlediska.

Při vytváření nové koncepce sociální politiky na počátku 90. let bylo potřeba zvažovat také negativní sociální důsledky, které by mohly vyplývat z uskutečnění jednotlivých opatření (a které také vyvstaly), a okamžitě na ně reagovat. Jednalo se zejména o důsledky ekonomické reformy, důsledky z rozdělení republiky a také z obnoveného působení mezinárodního vlivu. Souběžně se scénářem ekonomické reformy byl přijat základní koncepční dokument „Scénář sociální reformy“ publikovaný v roce 1990, který navrhnul základní kroky transformace v této oblasti. Prioritním cílem byla konstrukce tzv. záchranné sociální sítě, která měla sloužit jako ochrana obyvatelstva před dopady ekonomické transformace a která měla zprůhodnit její realizaci. Jádrem sociální politiky státu se měl stát univerzální a jednotný systém sociálního zabezpečení, který by poskytoval povinné zdravotní, nemocenské a důchodové pojištění, dobrovolné připojištění individuální i skupinové a v případě potřeby obligatorní dávky státní sociální pomoci při neschopnosti občana postarat se o sebe, která by byla podmíněna prokázáním potřeby pomoci.

Následující reforma systému neprobíhala přechodem od jednoho systému k druhému okamžitě. Během posledních 14-ti let se postupně napravovaly chyby předchozího systému sociálního zabezpečení.

3.4.1 změny v letech 1990 – 1992

- Z důchodového systému byly odstraněny k 1. 5. 1990 preference specifických skupin osob a současně byla zrušena diskriminace osob samostatně výdělečně činných. Ze zákona byly vyjmuty preference vyplývající ze zaměstnání v I. a II. pracovní kategorii. Tato kategorie zabezpečovala osobě pracující v obzvláště namáhavých a rizikových podmínkách vyšší důchod. Bylo též ustanoveno, že vyšší důchodové nároky budou osobám zachovány za ta období, kdy takové zaměstnání bylo vykonáváno do zrušení pracovních kategorií.
- Byly zrušeny osobní důchody, tj. důchody, jejichž výše přesahovala zákonem stanovenou hranici, zvyšované z politického rozhodnutí.
- Byly sjednoceny nároky osob samostatně výdělečně činných s ostatními občany, což vedlo k jejich zvýšení.
- Byl přijat zákon č. 46/1991 Sb., o zvyšování důchodu, a zároveň došlo i k valorizaci zvyšující dosavadní vyplácené důchody.
- Z vdoveckého příspěvku jako dávky sociální péče byl vytvořen vdovecký důchod, který doposud v systému chyběl. Tím došlo k zrovnoprávnění postavení mužů v rámci pohledu na výchovu. Nově byly stanoveny také podmínky nároku na vdovský důchod.
- Nemocenské pojištění bylo organizačně sjednoceno s důchodovým pojištěním v rámci systému soc. pojištění a převedeno do pravomoci ČSSZ. Do tohoto roku byla správa pojištění svěřena odborům.
- 1. 1. 1992 nabyt účinnosti zákon č. 582/1992 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, který sjednotil roztržštěné právní úpravy provádění i organizace sociálního zabezpečení. V pozdějších novelizacích platí dodnes.^[1]

3.4.2 rok 1993

- V roce 1993 nabyt účinnosti zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. V souvislosti s přijetím tohoto zákona bylo pojistné definováno jako zvláštní platba mimo

daňový systém. Se zavedením této platby bylo třeba vybudovat celou organizaci sociálního zabezpečení včetně jejích orgánů. Výše vyměřovacího základu současně s dobou, po kterou je pojistné placeno, se staly rozhodujícím faktorem pro stanovení důchodových dávek. Příjmy z pojistného však zůstaly nadále příjmem státního rozpočtu a ze státního rozpočtu byly nadále hrazeny i výdaje na dávky.

- Vládě měl být předložen zákon o zaměstnavatelském penzijním připojištění, ale k jeho projednání nedošlo. Ačkoli původně nepřijemná věc v rámci reformních snah, se později ukázala jako pozitivní vzhledem k dalšímu vývoji ekonomiky a kapitálového trhu, i když v zcela pozměněné formě.
- K počátku roku bylo zavedeno pojistné na nemocenské pojištění a v souvislosti s tím došlo k následujícím změnám: lázeňská péče přestala být součástí nemocenského pojištění, poskytování dávek za pracovní dny bylo nahrazeno poskytováním za kalendářní dny a výpočet dávek z čistého příjmu byl změněn na výpočet z hrubého příjmu. [8]

3.4.3 rok 1994

- Byl přijat zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem jako II. pilíř systému a zároveň s ním byly upraveny i některé další související zákony. Tento zákon byl přijat na místo neuskutečněného zákona o zaměstnavatelském penzijním připojištění. Systém soukromých penzijních fondů je založen na plně kapitálovém způsobu financování a dobrovolné účasti osob. Funguje na občanském principu, tzn., že smluvními stranami připojištění jsou pouze občan a penzijní fond, nikoliv zaměstnavatel či stát, ačkoliv v současné době finanční účast zaměstnavatele není vyloučena.
- V rámci nemocenského pojištění došlo pro osoby samostatně výdělečně činné k zásadnímu kroku. Povinné nemocenské pojištění se stalo dobrovolným.

3.4.4 rok 1995

- Přijetím zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, kterému předcházely velké odborné a politické diskuse, došlo k přelomu, protože jako první obsahoval potřebnou dynamizaci systému. V platnost vstoupil o rok později a do systému soc. pojištění zavedl:
 - * stanovil důchody poskytované z důchodového pojištění: starobní, plný a částečný invalidní, vdovský, vdovecký a sirotčí;
 - * zpřísnil pravidla pro valorizace důchodů;
 - * zahájil proces zvyšování důchodového věku;
 - * zavedl pružný důchodový věk;
 - * zahájil postupné prodlužování rozhodného období pro zápočet výdělků;
 - * nově definoval invaliditu;
 - * sjednotil podmínky nároku na vdovské a vdovecké důchody. [2]
- Zákon navíc zajistil soulad systému s pravidly Evropské unie a s dynamickým vývojem naší ekonomiky. Zahájení procesu zvyšování věkových hranic mělo za cíl, i přes nepříznivý demografický vývoj v budoucnu, nadále nezvyšovat odvodové zatížení ekonomicky aktivních občanů a nezvyšovat podíl sociálních výdajů na HDP.
- V období 1990 - 1995 byly důchody celkem desetkrát valorizovány. Valorizace byly prováděny různými způsoby; buď se jednalo o zvýšení důchodu o pevnou částku, nebo o procento z vypláceného důchodu, či kombinaci obou předchozích způsobů. Cílem bylo nejen zmírnění důsledků probíhající transformace ekonomiky, která se projevovala zvýšenou inflací, ale i odstranění rozdílů mezi důchody přiznanými v různých obdobích.
- V souvislosti se zavedením systému státní sociální podpory byly do tohoto systému převedeny některé dávky, které doposud byly součástí nemocenského pojištění. Jednalo se o přídatky na děti, porodné a pohřebné.

3.4.5 rok 1996

- Od 1. 1. 1996 byl zaveden zvláštní účet důchodového pojištění v rámci státních finančních aktiv, určující v rámci státního rozpočtu přesné umístění prostředků vzniklých jako rozdíl mezi příjmy a výdaji důchodového pojištění. Prostředky tohoto účtu mohly být čerpány jen na zvýšení dávek nebo na úhradu záporného salda pojistného na důchodové pojištění nebo na úhradu výdajů vzniklých při výběru pojistného.

3.4.6 rok 1997

- V rámci úsporných opatření došlo v tomto roce ke zpřísnění valorizačních podmínek a omezení zápočtu většiny tzv. náhradních dob pojištění. Jednalo se o omezení dob, za které se neplatí pojistné, ale které se zohledňují při stanovení nároku a výše důchodu. V mezinárodním srovnání zůstává však rozsah náhradních dob ojedinělým.

3.4.7 rok 1998

- Od 1. 1. 1998 se mezi náhradní doby pojištění přeřadily i doby účasti na pojištění získané od roku 1996 soustavnou přípravou na budoucí povolání a dobou ucházení se o zaměstnání, tzn. vedení osoby v evidenci uchazečů o zaměstnání na úřadu práce. Dále pak s účinností od 1. 7. 1998 se do doby pojištění pro stanovení procentní výměry důchodů, na něž vznikl nárok po 30. 6. 1998, započítává většina náhradních dob pojištění, za které se neplatí pojistné.
- Byly připraveny návrhy na zvýšení pojistné sazby důchodového pojištění a zvýšení vyměřovacího základu pro osoby samostatně výdělečně činné, který byl natolik nízký, že ovlivňoval deficit systému a tyto osoby v průběžně financovaném systému nadměrně solidárně zvýhodňoval. Oba návrhy však Parlament ČR odmítl.

- Byla zrušena možnost odejít do trvale sníženého předčasného starobního důchodu o 4 či 5 let dříve, než pojištěný dosáhl důchodového věku. Nadále zůstala možnost odejít až o tři roky dříve.

3.4.8 rok 1999

- Byla schválena a přijata novela zákona o penzijním připojištění se státním příspěvkem, která měla za cíl zvýšení bezpečnosti vkladů účastníků a zavedení daňových výhod pro účastníky i jejich zaměstnavatele platící příspěvky za své zaměstnance a daňové zvýhodnění části příspěvků účastníků připojištění.
- V listopadu tohoto roku byl v Senátu zřízen Podvýbor pro důchodovou reformu, který měl vytvářet prostor pro politický a odborný dialog o dalším postupu důchodové reformy.
- K 1. 10. tohoto roku byla zvýšena hranice započitatelného příjmu rozhodná pro výpočet dávek nemocenského pojištění. Současně bylo zavedeno každoroční zvyšování této hranice a to v závislosti na vývoji průměrné mzdy. [2]

3.4.9 rok 2000

- V listopadu předložila vláda Parlamentu návrh zákona o Sociální pojišťovně a provádění sociálního pojištění, jež má umožnit oddělit v budoucnosti peníze určené na výplatu důchodů a nemocenských dávek od státního rozpočtu, resp. zvýšit transparentnost hospodaření. Na hospodaření sociální pojišťovny bude dohlížet stát a v jejích samosprávných orgánech mají být zastoupeni zástupci pojištěnců a poslanců volených z větší části Parlamentem a zbytek vládou. Vznik Sociální pojišťovny ale neznamená odklon od průběžného systému financování sociálního pojištění. Princip solidarity produktivních občanů se staršími má být zabezpečen tím, že ačkoli každý občan bude mít v pojišťovně svůj vlastní účet, nebude moci s ním disponovat, takže většina z jeho pojistky se bude nadále přerozdělovat ve prospěch neproduktivních občanů. Současně byl odsouhlasen převod 40 mld. korun z malé privatizace od rezervního fondu této pojišťovny.

- Byla připravena novela zákona o důchodovém pojištění., která by měla znevýhodňovat předčasné odchody do důchodu a naopak zvýhodnit odchody pozdější. Při zavádění předčasného důchodu byl tento důchod považován jako ústupek při řešení nezaměstnanosti na počátku 90. let. Postupně se stal velkou finanční přítěží systému. V této novele byla stanovena podmínka, že celkově vyplacený důchod při předčasném odchodu do důchodu, nesmí být větší než celková částka důchodu při obvyklém odchodu, tzn. při dosažení zákonem stanovené maximální hranice. V případě předčasného odchodu do důchodu by se jednalo o pojistně matematickou redukci. Naopak ze stejného důvodu by došlo k finančnímu zvýhodnění práce osoby, resp. k zvýšení procentní výměry důchodu té osoby, která důchod nepobírá, ačkoli již dosáhla věkové hranice pro odchod do důchodu. Novela také zahrnovala pevný termín pro valorizace důchodů. 1. 7. byla schválena Parlamentem.

3.4.10 rok 2001

- 1. 1. schválil Parlament novelu zákona o daních z příjmu. Ta mimo jiné zavedla možnost odpočtu placeného pojistného na životní pojištění ze základu daně z příjmu, což mělo podpořit státní důchodové pojištění.
- Parlamentem byl neúspěšně projednán návrh zákona o Sociální pojišťovně, který měl zvýšit transparentnost hospodaření s prostředky sociálního pojištění a omezit závislost tohoto hospodaření na politickém rozhodování. Dalším záměrem bylo umožnit také kvalitnější kontakt s pojištěncem. Opozice ale kritizovala, že zákon neřeší problémy v penzijním systému a jen konzervuje současný stav. Sociální pojišťovna by podle ní plnila stejné funkce, jako dosavadní Česká správa sociálního zabezpečení, jen by tento systém Sociální pojišťovny byl zhruba o 4 mld. dražší. Předkladatelé naopak argumentovali tím, že by se dosavadní náklady na sociální ochranu nezvýšily a že odmítnutí tohoto návrhu značně zpozdí důchodovou reformu.

- Ve druhém pololetí byl Parlamentu předložen návrh zákona o zaměstnaneckém penzijním připojištění, jež se měl více svoji konstrukcí podobat klasickému II. pilíři. V prosinci však byl sněmovnou v této podobě zamítnut. ^[1]

3.4.11 rok 2002

- V únoru vláda projednávala návrh novely zákona důchodovém pojištění, který posléze přijala. Důchody se budou zvyšovat každý rok od lednové splátky, pokud podmínky, které stanovují míru růstu, umožní vládě valorizaci alespoň o 2 procenta. V případě mimořádně vysoké inflace a prudkého růstu reálných mezd by penze mohly být valorizovány i v mimořádném termínu. Při nízké inflaci, by se valorizace neuskutečnila a byla by odsunuta na leden následujícího roku. Pro stanovení procentního zvýšení důchodů budou rozhodující skutečné statistické údaje, ne odhady.
- Schodek na důchodovém účtu, resp. nesoulad mezi vybraným pojistným na důchodové pojištění a vyplacenými důchody, činil v únoru 2002 pět mld. korun.
- Dále byla připravena úprava minimálního vyměřovacího základu osob samostatně výdělečně činných pro odvod pojistného, protože bylo statisticky doloženo, že se na úhradě systému podílejí stále menší mírou a úhrada jejich dávek se tak stále více přesunuje na zaměstnance, zaměstnavatele a na státní rozpočet.

3.4.12 rok 2003

- s účinností od 1.1.2003 vstoupil v platnost zákon č. 198/2002 Sb.. Stežejní změna spočívala v ustanovení § 6 odst. 2 zákona o důchodovém pojištění v tom smyslu, že dobrovolná účasti na důchodovém pojištění již nebude, na rozdíl od dosavadního stavu, podmíněna předchozím získáním aspoň jednoho roku "povinného pojištění". Důchodového pojištění se tak mohou účastnit jakékoliv osoby starší 18-ti let, které si podají přihlášku (viz § 6 odst. 1 zákona o důchodovém pojištění).

¹ MPSV, Odbor 32, Hlavní změny v důchodovém pojištění schválené v roce 2001

3.4.13 rok 2004

- pokud lze s klidem říci, že rok 2003 byl rokem klidu, pak v tomto roce došlo k zásadním změnám jak v důchodovém, tak i nemocenském pojištění
- první velkou změnou bylo přijetí zákona 424/2003 Sb., který nově upravuje okruh pojištěných osob a především změnu rozhodného období a způsobu výpočtu nemocenské (viz paragraf 5.3.1)
- účinnosti nabyl zákon 425/2003 Sb., změny spočívají zejména:
 - * zvyšování věkové hranice
 - * omezení možnosti předčasného důchodu
 - * redukci hodnocení doby studia
 - * zrušení podmínky umožňující nárok na výplatu starobního důchodu vedle příjmu z výdělečné činnosti
 - * rozdělení samostatné výdělečné činnosti na hlavní a vedlejší

4 CHARAKTERISTIKA SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ

4.1 mikroekonomická analýza

Vycházíme-li z faktu, že soc. pojištění je součástí soc. zabezpečení a bereme-li tuto skutečnost jako doktrínu, musíme k tomu mít logické, resp. ekonomické opodstatnění. V tomto paragrafu budeme nahlížet na soc. pojištění jako na jeden z nástrojů soc. zabezpečení, který lze při určité míře abstrakce vysvětlit na mikroekonomické analýze rozhodování spotřebitele.

Pokud ekonomický subjekt získá příjem, má možnost ho vynaložit na nákup statků, které běžně spotřebovává. Pak hovoříme o tom, že příjem je vynaložen na současnou spotřebu.

Subjekty však nemusí veškerý svůj příjem vynaložit okamžitě na svou spotřebu. Ta část příjmu, kterou nepoužijí na nákup statků označíme jako úspory.

Na soc. pojištění lze nahlížet jako na určitou, přímou daň. Touto daní se zákonodárci rozhodli „potrestat“ neekonomicky uvažující občany tím, že jim zdanili jejich příjmy a tuto část z příjmu (důchodu) převedli do přesně vymezeného fondu, z kterého je ekonomicky neaktivním spoluobčanům budoucí spotřeba garantována. Oproti klasickému pojetí rozhodování spotřebitele nemá zde spotřebitel možnost volby, rozhodnutí o výši pojistného je neměnné a vedle toho současný systém je průběžně definovaný. Teorii by se více podobal model, ve kterém by odvody od pojištěného byly shromažďovány na zvláštním účtu a posléze v případě nastání sociálního rizika, resp. soc. události z tohoto účtu vypláceny. A aby této abstrakce nebylo málo, je zde ještě třetí, v současné době zcela nereálná podmínka. [7]

Budeme předpokládat, že jedinec spotřebovává koš zboží, který má ve dvou obdobích stejné složení; tato situace je dále znázorněna na případě, kdy jedinec spotřebovává právě jeden (složený) statek, jenž označíme písmenem C. Dalším

předpokladem je, že se spotřebitel rozhoduje o výši spotřeby statku C v obou obdobích. Současná spotřeba je značena C_0 a budoucí spotřeba C_1 .

Cílem spotřebitele je maximalizovat celkový užitek, který mu plyne ze spotřeby statku C v obou obdobích. V obou obdobích vezmeme v úvahu jednotkovou hodnotu spotřeby zboží C. Cena statku C v současnosti bude $P_0 = 1$ Kč a obdobně bude cena zboží C v budoucím období $P_1 = 1$ Kč.

A právě staticnost cenové hladiny je v reálném cyklu nemyslitelná. Jelikož na ní staví i mikroekonomická teorie rozhodování spotřebitele, vycházím z ní i já v rozhodování státu v pozici „správce“ soc. pojištění.

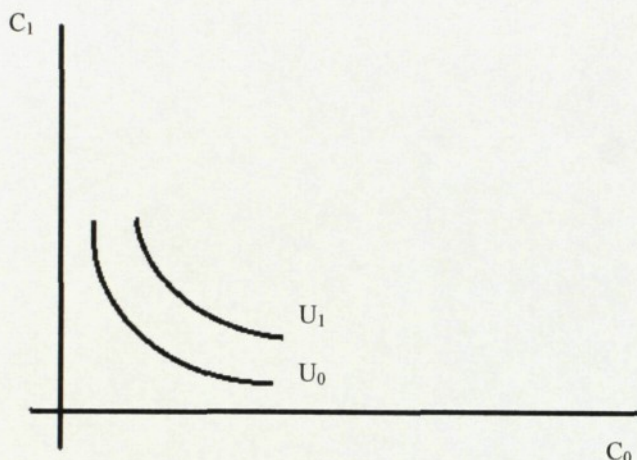
4.1.1 indifferenční křivky

Při znalostech preferencí spotřebitele je dána funkce jeho užitku takto:

$$U = f(C_0, C_1)$$

Celkový užitek spotřebitele je funkcí objemu současné spotřeby a budoucí spotřeby statku C. Z funkce užitku lze standardním způsobem odvodit indifferenční křivky. Každá indifferenční křivka udává takovou kombinaci současné a budoucí spotřeby statku C, která přináší spotřebiteli stejnou výši celkového užitku. Za předpokladu, že statek C je statkem žádoucím v obou obdobích, mají indifferenční křivky obvyklý tvar – jsou konvexní a mají zápornou směrnici. Čím dále je indifferenční křivka od počátku, tím vyšší celkový užitek vyjadřuje. Graficky je tato situace znázorněna na grafu 4.1.

Graf 4.1

Zdroj: vlastní úprava

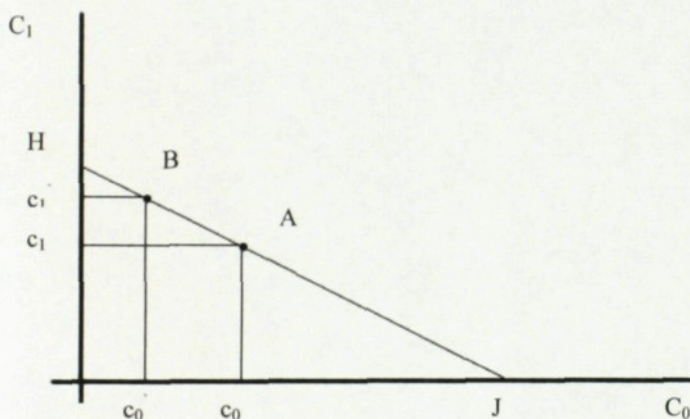
Jelikož se jedná spíše než o abstrakci o myšlenku, algebraické řešení zde nemá opodstatnění. V případě mezičasového výběru směrnice indifferenční křivky (dC_1/dC_0) udává poměr, v němž je spotřebitel ochoten vzdát se současné spotřeby jedné jednotky statku C za $(1+\tau)$ jednotek budoucí spotřeby statku C při zachování konstantní úrovně svého celkového užítu (veličina, která určuje hodnotu směrnice indifferenční křivky, bývá označována jako mezní míra časových preferencí).

Toto tvrzení vychází z následujícího: pokud by byla spotřebiteli nabídnuta možnost spojení se zaručenou mírou výnosu oproti pouhé zaručené spotřebě, spotřebitel by neváhal a volil by první možnost (v realitě proto stát „nabízí“ doživotní rentu, která může být chápána jako jackpot, protože podle posledních demografických studií se délka života prodlužuje, což našemu pojištěnému dává naději „výhodné“ investice).

4.1.2 linie tržních příležitostí

Spotřebitel zná výši svého současného příjmu a tím pádem ví, že při určité ceně statku C si bude moci dnes koupit c_0 jednotek výrobku C. Protože odmýšlím od rizika (současně i inflace), zná spotřebitel i výši svého budoucího příjmu a může tak snadno zjistit, že bude nakupovat v budoucnu c_1 jednotek zboží C.

Pojištěný bude v současnosti spotřebovávat c_0 a v budoucnosti c_1 množství statku C, pokud si sám neuspoří či pokud by se neúčastnil systému soc. pojištění. Tuto situaci zachycuje graf 4.2.

Zdroj: vlastní úprava

Spotřebitel se nachází v bodě A. Pro názornost zvolím jednu konkrétní situaci – spotřebitel může využít služeb banky X. Může si u ní uložit část svých příjmů, snížit tak současnou spotřebu, ale zajistit si spotřebu v budoucnu na úrovni c_1 . V přeneseném významu tuto funkci plní soc. pojištění.

Spotřebitel má možnost úspory v rozsahu $H - A$, ale je-li chápáno soc. pojištění jako daň stanovená fixním procentem (v našich podmínkách 8%), pak se mu právě o tento podíl sníží jeho současná spotřeba (posun z c_0 na c_0').

Celá přímka HJ představuje specifickou formu rozpočtového omezení pro případ mezičasového výběru, linii tržních příležitostí. Linie udává kombinace současné a budoucí spotřeby zboží C dostupné spotřebiteli při určité současné a budoucí ceně statku C a při dané výši jeho celkového příjmu.

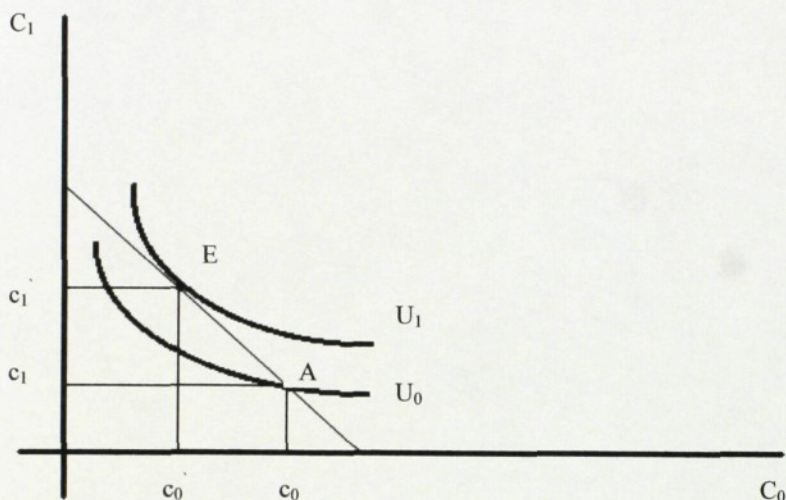
Stejně jako u indifferenčních křivek, tak i v případě linie tržních příležitostí je zajímavý ekonomický význam její směrnice. V případě mezičasového výběru udává směrnice linie tržních příležitostí, o kolik jednotek zvýší spotřebitel svoji budoucí spotřebu statku C , jestliže sníží svou současnou spotřebu o jednu jednotku při konstantním příjmu a cenách statku C .

4.1.3 optimální kombinace

Formulace cílové funkce (jejímž vyjádřením jsou indifferenční křivky) a omezení spotřebitele (vyjádřené linií tržních příležitostí) umožňuje nalézt optimum spotřebitele. Řešení problému obsahuje **graf 4.3**.

Spotřebitel se nachází nejdříve v bodě A . Zde plánuje vynaložit svůj současný příjem na současnou spotřebu a svůj očekávaný příjem na budoucí spotřebu statku C (v bodě A nakupuje c_0 statku C v současnosti a c_1 v budoucnosti. Přitom dosahuje celkového užitku vyjádřeného indifferenční křivkou U_0 .

Graf 4.3

Zdroj: vlastní úprava

Pokud bude spotřebiteli částečně omezena současná spotřeba (s ohledem na krytí soc. rizik), pak částka, která je mu odejmuta, může být v budoucnu použita ve prospěch vyšší spotřeby, čímž se mu zvýší celkový užitek (bod E). Těto kombinace lze dosáhnout pouze použitím „donucovacího“ prostředku, jelikož žádná jiná možná forma, ať spoření či soukromé pojištění není právně závazné a tak by spotřebitel volil možnost současné spotřeby na úkor budoucí s argumentem: „ono to nějak dopadne“.

4.1.4 penzijní připojištění

Jen v náznaku zmiňuji úlohu penzijního připojištění právě v tomto kontextu. Charakterem tohoto produktu je dlouhodobost a právě vazba na délku trvání, možnost čerpání prostředků ve formě perpetuity a volba velikosti placeného příspěvku účastníkem spíše odpovídá situaci znázorněné na **grafu 4.3**.

4.2 soukromý statek provozovaný státním aparátem

V předchozím paragrafu 4.1 jsem nahlížel na pojistné soc. zabezpečení jako na určitou, přímou daň. Tak, jak je v současnosti konstruováno, může kritérium daně splňovat. Pokud však separujeme pojistné soc. pojištění, přestává se jednat o veřejný statek, nýbrž ho lze chápat jako statek soukromý.

4.2.1 sociální pojištění jako produkt

V mnoha zemích je systém soc. pojištění tripartitní (trojpilířový). Přestože je tato forma převažující, v současných podmínkách již nemá svoje ekonomické opodstatnění. Dost dobře si umíme představit možnou alternativu ke stávajícímu soc. pojištění. Stát by i nadále mohl vybírat příspěvky (jedno zda ve formě pojistného či daně). Z těchto příspěvků by byla současným poplatníkům zaručena minimální úroveň důchodu při dosažení důchod. věku a sice podle matematicko-pojistných metod. Ve skutečnosti by se jednalo o obdobný výpočet, který používají penzijní fondy. Takto stanovené příspěvky (odvody) by měly odrážet charakter systému. Jako v soukromých pojišťovnách by se jednalo o produkt.

Pojištěnci by se sami rozhodovali o výši příspěvku, ten by nebyl definován procentní sazbou, nýbrž absolutní. V průběhu doby pojištění by měli možnost výši příspěvku zvýšit, či naopak snížit (nesměl by poklesnout pod min. hranici).

Výčet dávek by mohl zůstat zachován, resp. dávky důchod. soc. pojištění by mohly zůstat zcela nezměněny. Co se týče problému předčasného odchodu do důchodu, ten by mohl být řešen „vykoupením“ potřebných let dopředu. Individuální invalidní důchod by byl počítán z výše nahromaděných příspěvků plus dorovnán do „přirozené výše“ dávkou soc. pomoci. Souběh výdělku by nebyl limitován, pokud by se postižený pohyboval na hranici přežívání, byla by mu přiznána další dávka, resp. dávky soc. péče.

Problém zvyšování důchodu pro bezmocnost by mohl být řešen dorovnáním ne ze soc. pojištění, nýbrž z fondu tvořeného daněmi.

Co se týče nemoc. pojištění, pak zpřísněním podmínek výplaty nemocenského, snížením hranice max. plnění a ponecháním konstrukce dávek pro budoucí či novopečené matky, by tato zátěž mohla být přenesena větší měrou na zaměstnavatele. Na druhou stranu by toto přenesení bylo doprovázeno snížením procenta pro odvod pojistného.

Krajní variantou je možnost volby zaměstnanců (jako v současnosti mají OSVČ), zda budou nemocensky pojištěni u soukromé či veřejné pojišťovny.

Pak s klidným pocitem mohu konstatovat, že takto pojaté pojistné je soukromým statkem, jehož správu a provádění má na starost státní aparát.

4.2.2 charakter veřejného statku

Oproti výše uvedenému tvrzení stojí skutečnost, že soc. pojištění má charakter tržního selhání. Pojistné na soc. zabezpečení je nedobrovolné, nenávratné a neekvivalentní. Tuto podmínku rozepíší: nedobrovolnost spočívá ve vynucení placení příspěvků. Je nepodstatné, zda-li jsou příspěvky stanoveny fixní částkou či procentem ze základu, povinnost platit je nesporná, dána zákonem.

Nenávratnost pojistného spočívá v konstrukci dávek, tak jak jsou pojaty. V některých příkladech se spíše jedná o odbytné, než o výplatu plnění.

Třetí charakteristikou je neekvivalentnost. Lze ji chápat jako externalitu, pro někoho pozitivní, pro jiného zásadně negativní. Logickým vysvětlením je princip přerozdělování, redistribuce. Hledáme-li souvislost v historickém kontextu, pak se jedná o příklad, kdyby příjmy měšťanů byly více zatěžovány (tudíž více zdaněny) s jediným cílem, s cílem udržet u ostatních podvědomí spravedlivého postavení, v kombinaci s pocitem sounáležitosti a určité míry solidarity.

Pak splňuje-li soc. pojištění tyto podmínky, pak zcela bezpochyby spadá pod správu veřejného sektoru, tudíž stává se z něj veřejný statek.

Na druhou stranu čistý veřejný statek je definovatelný dvěmi charakteristikami:

- nezmenšitelnost;
- nevylučitelnost.[7]

Přeneseme-li se do českých podmínek, pak tvrzení, že statek soc. pojištění je nezmenšitelný, je zcela mylné. Přesně naopak. Zvyšující se masa občanů, která pobírá dávky v jakékoliv podobě, charakteristiku nezmenšitelnosti neguje. V současné době je odhadován roční schodek účtu soc. pojištění na 9 – 11 % objemu příspěvků. Fakt zvyšujícího se počtu žadatelů a pobírajících tuto charakteristiku nepodpoří. A právě trend vývoje populace má vypovídající schopnost, jelikož systém soc. pojištění je definován jako průběžná, ne fondový.

Ani v pořadí druhá charakteristika zcela nevystihuje formu soc. pojištění. Uvedu příklad. Služby prováděné Policií ČR. V případě potřeby, spíše nouze, každý z nás má právo žádat policistu o provedení výkonu, jež mu z jeho postavení náleží. Ne každý z nás má právo žádat požitky plynoucí ze soc. pojištění, tudíž někteří občané jsou z této spotřeby statku vyloučení.

4.2.3 polemika nad povahou daně

Jako příklad uvádím vzorový příklad z knihy Soukromé a sociální pojištění. Jedná se o rozhodnutí Ústavního soudu ČR na návrh skupiny poslanců, kteří vznesli námitku, proč mají pracující starodůchodci odvádět ze svého výdělku pojistné na sociální zabezpečení a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti, když se jim za tento odvod nedostává žádného protiplnění, resp. mizivého. Ztotožňuji se s autorem knihy v tvrzení, že není nutné, aby každý plátcе pojistného sociálního pojištění dostával nějaké „protiplnění“, tím pádem soc. pojištění má i nemá charakter daně.

A právě výše uvedený citát navazující na výrok soudu zpochybňuje nevylučitelnost osob ze spotřeby.

Typickou vlastností jednotlivců u veřejných statků je zaujmutí pozice „černého pasažéra“. Ta je definována jako pokus vyhnout se placení za spotřebu takového statku

v naději, že náklady s jeho poskytováním uhradí někdo jiný, a v jistotě, že není možné být ze spotřeby tohoto statku vyloučen.

Shrneme-li, že hlavní funkcí soc. pojištění, je pojistit občany proti riziku chudoby ve stáří, nemoci, ztrátě majetku, ztrátě výdělku apod., pak musíme uznat, že ačkoliv to nikde není psáno, Česká republika a hlavně její zákonodárci jsou prosociálně založeni. Těžko si lze představit situaci, kdy by účastníci penzijních fondů v případě krachu fondu nic „protihodnotou“ neobdrželi, stejně jako v případech zkrachovalých kampeliček.

Tudíž je postoj černého pasažéra logickým vysvětlením chování některých podnikatelských subjektů. Ti, chovají-li se ekonomicky, dodržují postoj s očekáváním jistoty.

4.3 modely sociálního pojištění

4.3.1 stát veřejných sociálních služeb

V návaznosti na paragraf 4.2.2 zavádím pojem „stát veřejných soc. služeb“. Tento pojem je jedním z možných překladů anglického termínu Welfare State. Většina autorů se přiklání k překladu ve smyslu státu blahobytu. Jelikož se mi zdá definice „stát blahobytu“ příliš alibistická, budu v následujícím výkladu používat výše zmíněný překlad.

Dalším důvodem, proč opustit definici „stát blahobytu“ je i samotný význam spojení těchto dvou slov, ta označují stát, v němž se v zákonech, ve vědomí a postojích lidí, v aktivitách institucí a v praktické politice prosazuje myšlenka, že sociální podmínky, v nichž lidé žijí, nejsou jen věcí jedinců či rodin, nýbrž i věcí veřejnou.^[1]

Zmíním další možné překlady, mezi které patří: stát všeobecného blahobytu, asistenční stát, pečovatelský či sociální stát. V českém jazyce tyto varianty překladu vyvolávají (mylně) představu jakési všezahrnující odpovědnosti aktivního státu, a naopak pasivní role příjemců příslušné „pomoci“. Role státu však vlivem změn v posledním desetiletí minulého století se omezila na iniciaci, koncipování, vytváření příznivých

¹ Potůček, M.: Křížovatky české sociální reformy, Sociologické nakladatelství Praha 1999

legislativních a materiálních podmínek, koordinaci a místy i poskytování sociálních služeb občanům.

4.3.2 typy sociálních států

Původně se typologie týkající se soc. cítní vztahovala na důchodové zabezpečení, jako na jeden z možných systémů sociálního zabezpečení. V dnešní době se opouští od vnímání pouze v interakci s důchod. zabezpečením a členění lze aplikovat i při klasifikaci soc. pojištění.

Rozlišují se tři základní typy. Za dělicí kritérium je chápána velikost podílu prostředků, které jsou pro řešení sociálních problémů vyčleňovány v dané zemi z veřejných zdrojů (pozn.: rozhodující není absolutní výše, nýbrž systém přerozdělování):

- * korporativní typ (resp. bismarckovský);
- * reziduální typ (resp. beveridgovský);
- * institucionálně redistributivní typ (resp. skandinávský).

4.3.2.1 bismarckovský typ

První vychází z modelu zavedeného na konci 19. století v Německu kancléřem Bismarckem. Je založen na povinném sociálním a zpravidla i zdravotním pojištění zaměstnanců, které zakládá nárok na dávky vázané zpravidla na dobu pojištění a na výdělky.

Druhý pilíř je v zemích s tímto modelem marginální (s výjimkou Francie), jelikož základní důchodové schéma zajišťuje dostatečný příjem. V těchto typech států sociální politika do značné míry reprodukuje statusové rozdíly mezi jednotlivými skupinami zaměstnanců, přičemž pracovní výkon hraje vcelku významnější úlohu než fakt občanství či pobytu v dané zemi. V zemích korporativního typu je udržení statusových rozdílů žádoucí.

Míra solidarity je poměrně nízká, redistribuce v systému je relativně přiměřená, dávky jsou vázány na předchozí příjmy. Odpovědnost je rozdělena mezi jednotlivce a stát. Systém je obvykle spravován tripartitně.^[1]

4.3.2.2 beveridgovský typ

Druhý typ byl navržen ve Velké Británii v době 2.světové války lordem Beveridgem, který usiloval o zabezpečení všech (v té době zkoušených) obyvatel základní, minimální dávkou. Vůdčí myšlenkou bylo zabezpečit univerzálně celou populaci, pro což byla možná pouze minimální úroveň dávky. Výdaje jsou kryty státem a dávky nejsou nijak vázané na příspěvky či na předchozí výdělky. Synonymem pro takovýto typ je slovo liberální.

V soustavách beveridgovského typu se stává výrazným prvkem zkoumání potřebnosti: službu nebo dávku dostává jen ten, kdo úřadům prokáže, že si ji nemůže opatřit jiným způsobem, nezávisle na státu. Pro dosažení optimálního příjmu ve stáří je tudíž nezbytná nějaká forma doplňkového pojištění. Ovšem i Británie v 70. letech pro zaměstnance zavedla druhou, na příjmy vázanou, průběžně financovanou složku základního důchodu.

Tento typ sociálního státu se vyznačuje kladením důrazu na odpovědnost jednotlivce, nižší úroveň dávek ze základního schématu (1.pilíř) a vyšší redistribucí v tomto pilíři. Ve státech, které uplatňují reziduální charakter zabezpečení, hrají významnou roli dobrovolná zaměstnanecká schémata. [3]

4.3.2.3 skandinávský typ

Třetí typ sociálního státu kombinuje v zásadě oba předchozí: systém je stále univerzální, s totální odpovědností státu za blaho všech obyvatel bez zkoumání potřebnosti, nicméně pokrytí dávkami je štedřejší než v liberálním modelu. Stát se zavazuje, že se postará o každého, bez ohledu na skutečnost, zda pracuje či vůbec pracoval,

¹ Mercer W. M.: Analýza důchodových reforem z hlediska české důchodové reformy, VÚPSV Praha 2001

často dokonce i bez ohledu na to, zda-li má občanství dané země či se v ní pouze dočasně zdržuje.

Rozhodujícím faktem je nastání specifické životní situace (např. absolvování vysoké školy, svobodné matky, dožití se důchod. věku apod.). Daňová zátěž ve státech uplatňujících tento model je pochopitelně značná. Důchodové plány v prvním pilíři jsou v současné době až na výjimky dávkově definované. Výjimky pak zpravidla představují země se spořicími fondy nebo s povinnými privatizovanými (soukromými) příspěvkově definovanými plány. Řada zemí se spořicími fondy přešla na dávkově definované plány založené na principu pojištění.

Stát se vyznačuje vysokou mírou solidarity, vysokou odpovědností státu a minimální jednotlivce. Ovšem ani tento model není v celosvětovém měřítku čistým příkladem, podobně jako nejsou čistě, až na výjimky, zastoupeny modely předchozí.

4.3.2.4 postavení České republiky

Odpovědí na tuto otázku má být tato práce. V tomto paragrafu se pokusím nahlížet na soc. zabezpečení, resp. soc. pojištění jako na „neustálený prvek“. Systém sociálního pojištění zahrnuje základní povinné důchodové pojištění a nemocenské pojištění. V rámci systému se, vedle pojistného na sociální zabezpečení, vybírá i příspěvek na státní politiku zaměstnanosti.[11]

Sociální zabezpečení v ČR (ale i ostatních tranzitivních zemích) spočívalo výhradně na státu a jednotlivci se vždy spoléhal na něj. Systém byl vesměs velmi štědrý, umožňoval předčasné odchody do penze. V posledních letech došlo k výrazným systémovým reformám.

Nová studie Mezinárodní organizace práce se jedním oddílem věnuje i transformujícím se zemím. Česká republika, Maďarsko i Slovinsko jsou z těch zemí střední a východní Evropy, v nichž jsou příjmy nad hranici průměru tranzitivních států. Přejedchod způsobil znatelný pokles – ať již ve mzdách, v zaměstnanosti či v jiných ukazatelích.

Následkem toho se zvýšily nároky na dávky sociální ochrany. Vedle toho na starší občany působí tlak na předčasný odchod do důchodu, což způsobuje nárůst v nárocích na financování důchodových schémat.

Na druhé straně se veřejné zdroje zužují, pro což jsou dvě skupiny důvodů: ekonomické a politické. Mezi ekonomické důvody patří nižší produkce, zaměstnanost i mzdy, což vše vede ke snížení výnosů z daní a příspěvků. Jejich výběr rovněž občas znesnadňuje privatizace. K politickým důvodům lze řadit fakt vyplývající z politické svobody, že totiž veřejné výnosy závisejí do značné míry na ochotě občanů platit daně.[10]

Systém sociální ochrany centrálně plánované ekonomiky měl řadu zvláštních znaků. Některé z nich, jako například důchodový systém, byly viditelné. Jiné, jako například uměle garantovaná zaměstnanost, nízké ceny bydlení či dotované potraviny a služby, byly implicitní, neviditelné.

Nově reformované či nově vytvářené systémy sociální ochrany v zemích střední a východní Evropy se začaly podobat klasické struktuře, která převažuje ve státech západní Evropy:

- testované dávky sociální pomoci
- univerzální dávky pro občany
- pojišťovací schémata sociálního zabezpečení pro přispívající členy.

Ve všech třech systémech starobních, invalidních a pozůstalostních důchodů, ale i v systému nemoc. pojištění byly „zabudovány“ deformace a nedokonalosti, které bylo v rámci transformace nutné odstranit. Těmito deformacemi rozumím nutnost zavést pravidla valorizace, adekvátní výši důchod. věku, zrušit preferované skupiny, zvýšit minimální dobu pojištění, stanovit rozdíly mezi důchody a mzdami apod.

Zatímco výše vybraných příspěvků vůči sumě výdělků v zemích střední a východní Evropy odpovídá standardní úrovni v západní Evropě, míra závislosti systému je vysoká. Je o mnoho vyšší než míra demografické závislosti. Tento fakt je dán tím, že se zvyšoval počet pracujících důchodců, počet nezaměstnaných a vůbec počet osob, které žádné příspěvky neodvádějí.

Veškeré provedené i ty neprovedené reformy vedly a povedou k následujícímu: na systém působí současně přinejmenším skupina tří faktorů: politické, ekonomické a demografické.

Tak, jak se psaly dějiny, tak se vyvíjel i systém soc. pojištění, z počátku byl uplatňován korporativní přístup, následoval institucionálně redistributivní a dnes je snaha prosadit reziduální.

Ten původně vznikl za doby krize, války, ale stav současného systému se také nachází v době krize, ta však nebyla způsobena válečným konfliktem.

4.4 specifikum nezaměstnanosti

Začlenění nezaměstnanosti právě do této kapitoly má své opodstatnění. V paragrafu 2.1.2 se zmiňuji, že soc. pojištění má za cíl zabezpečit předvídatelné situace. Nezaměstnanost ve své podstatě je také předvídatelnou situací. Váže na sebe ztrátu příjmu, tudíž zhoršení ekon. situace, která je definována jako sociální riziko, které má být soustavou soc. zabezpečení eliminováno.

4.4.1 asymetrická informace

Podle učebnice mikroekonomie, je asymetrická informace charakterizována jako situace, kdy jedna strana trhu ví více než druhá. V návaznosti na ni hraje důležitou roli pojem morální hazard. Ten je definován jako činnost jednoho ekonomického subjektu, který při maximalizaci svého užitku snižuje užitek ostatních (neinformovaných) účastníků tržní transakce. Za tuto činnost nenese zpravidla plné následky, protože toto jeho působení není perfektně pozorovatelné a ověřitelné.

Pokud k veřejnoprávnímu soc. pojištění existuje soukromé soc. pojištění (je jedno v jaké podobě), pak co se týče rizika nezaměstnanosti tak to je pro ekon. uvažujícího pojistitele nepojistitelné! Není problém si představit produkt, který by nesl označení

„pojištění v případě ztráty zaměstnání“, ale konstrukce pojistného či PČ by byla pravděpodobně fikcí.

Veřejnoprávní soc. pojištění toto riziko v sobě zahrnuje.

4.4.2 dávky v nezaměstnanosti

Při tomto členění se budu držet následujícího schématu:

- první dávkou v nezaměstnanosti je odstupné. To má charakter jednorázového odstupného, jeho výše závisí na fixní, předem sjednané částce, případně na určitém násobku předchozího výdělku, který je rigidní shora (nelze ho snížit pod zákonem stanovenou hranici).
- druhou dávkou je ona zmiňovaná podpora v nezaměstnanosti (té je věnován paragraf 5.5).
- třetí, v pořadí poslední dávkou nezaměstnanosti je pomoc v nezaměstnanosti. Jestliže se první dvě odvíjeli od výše předchozího výdělku (převažoval princip zásluhy), tato je v ČR založena na principu solidarity.[4]

4.4.3 politika zaměstnanosti

Bylo by mylné se domnívat, že tak jak je riziko nezaměstnanosti zahrnuto do soc. pojištění, odpovídá pouze dávkám v nezaměstnanosti, které jsou pojištěnému vypláceny v případě nastání poj. události. Záběr zabezpečení v nezaměstnanosti je přitom širší, neomezuje se pouze na dávky a zdroje financování, ale i na podporu „aktivních a pasivních“ programů zaměstnanosti. Jen v náznaku zmíním význam těchto slov; jedná se o různé rekvalifikační kurzy, absolventská místa, vzdělávací a rehabilitační programy atd.

4.4.4 polemika nad nezaměstnaností

Na tomto místě zmíním v poslední řadě roli morálního hazardu. Ukončení prac. poměru může nastat v různých podobách: dohodou, uplynutím doby či výpovědí. Vypově-

li smlouvu zaměstnavatel, tak „nově“ nezaměstnaný se proti „pojistným“ podmínkám nijak neprohřešil, náklady na řešení nově vzniklé situace by měl nést (a částečně i nese) zaměstnavatel. Vypověděl-li smlouvu zaměstnanec, lze vznést námitku, že tak udělal bez nátlaku, bez přinucení, a pak by neměl mít možnost nárokovat si plnění, které mu v důsledku jeho činu vzniklo.

Takto radikální krok by samozřejmě schválen nikdy nebyl, za úvahu však stojí takovéto „hazardující“ zaměstnance částečně perzekuovat, minimálně tím, že by dávky v nezaměstnanosti neodrážely jeho předchozí výdělek, odvíjely by se v závislosti na veškerých příjmech či všech prostředcích nezaměstnaného, resp. jeho rodiny.

5 DÁVKY SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ

5.1 rozbor konstrukce dávek

V paragrafu 3.1.3, lépe řečeno 3 jsem se zabýval vývojem sociálního pojištění z historického hlediska. Samotný vývoj sice neprobíhal na území České republiky, resp. podněty vznikly za doby monarchie, ale až to zapříčinila geografická poloha či právě nadvláda dynastie Habsburků, byla tím koncepce soc. pojištění výrazně ovlivněna. Po období rozkvětu první republiky, dvou světových válkách a diktatury Sovětského svazu došlo na sklonku minulého století k průlomů. Čeští zákonodárci začali stavět na původních základech, což se ukázalo jako mylné. Během období transformace vznikla spleť sítí tvořená nespočtem zákonů, vyhlášek a novel.

Z tohoto důvodu je tento paragraf pojímán jako souhrn práv a povinností účastníků soc. pojištění. Proč práv a povinností? I přestože není žádná písemná smlouva mezi státem, jakožto „správcem“ pojištění a zaměstnanci či OSVČ, jakožto pojištěnými, vzniká mezi nimi právní vztah, obdobně jako mezi fyzickou či právnickou osobou a pojišťovnou v případě soukromého pojištění.

5.1.1 *absence pojistné smlouvy*

V pojistné smlouvě jsou detailně vyjmenovány podmínky, za nichž vzniká pojištěnému právo výplaty poj. plnění a pojistiteli povinnost platit, podmínky čekacích lhůt, výpovědi pojistné smlouvy, redukce poj. částky, odmítnutí plnění atd. V rámci soc. pojištění takováto smlouva ve fyzické podobě neexistuje. Pokud bychom však upadli v beznaděj, že budeme pouze platit a jsme odkázáni „na milost“ státu, tak to by byla zcela zcestná myšlenka. Naopak stát „hraje“ svoji úlohu víc než zodpovědně, byť bychom si dokázali představit efektivnější redistribuci.

Neexistence pojistné smlouvy je nahrazena zákonem, nařízením či vyhláškou, resp. množstvím zákonů, nařízeních a vyhlášek.

Tento paragraf je určen k přehlednému zjištění současného stavu soc. pojištění v České republice s nastíněním problematiky provázanosti jednotlivých právních předpisů, podmínek vzniku nároku na dávku, stanovení výše a délky dávky, příp. doplněno o poznámky.

5.1.2 definice sociálního pojištění

Podle encyklopedie Universum se pod pojmem sociální pojištění rozumí státní pojištění, vycházející z myšlenky kolektivní společenské pomoci při krytí základních rizik spojených se životem lidí jako stáří, invalidita, nemoc, úraz, smrt rodinného příslušníka, nezaměstnanost atd. Charakteristickým rysem je povinnost pojištění. Je financováno z příspěvků placených zaměstnanci a zaměstnavateli s případnými státními dotacemi. Nárok na dávky soc. pojištění ze strany pojištěnců je založen na placení pojistného či na délce zaměstnání. Soc. pojištění je v České republice děleno na a) sociální důchodové pojištění; b) sociální nemocenské pojištění; c) zvláštní postavení má pojištění v nezaměstnanosti.^[1]

S předchozí uvedenou definicí se ztotožním a pokusím se nastínit výše uvedenou problematiku.

5.2 výčet dávek sociálního pojištění

Stručně řečeno lze napsat, že pojištěný (případně oprávněný) může nárokovat následující dávky:

* rámci nemoc. pojištění:

- 1) nemocenské;
- 2) podpora při ošetřování člena rodiny;
- 3) peněžitá pomoc v mateřství;
- 4) vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství;

¹ Encyklopedie Universum, EUROMEDIA GROUP Praha 2003

* rámci důchod. pojištění:

- 5) obecný starobní důchod;
- 6) předčasný starobní důchod prvního typu, dočasně krácený;
- 7) předčasný starobní důchod druhého typu, trvale krácený;
- 8) plný invalidní důchod;
- 9) částečný invalidní důchod;
- 10) vdovský a vdovecký důchod;
- 11) sirotčí důchod;
- 12) zvýšení důchodu pro bezmocnost;

* rámci pojištění v nezaměstnanosti:

- 13) podpora v nezaměstnanosti. (pozn. systém sociálního pojištění zahrnuje základní povinné důchodové pojištění a nemocenské pojištění. V rámci systému se, vedle pojistného na sociální zabezpečení, vybírá i příspěvek na státní politiku zaměstnanosti.[11] Z tohoto důvodu uvádím podporu v nezaměstnanosti jako možnou dávku soc. pojištění, která má vazbu na placené pojistné)

5.3 dávky sociálního nemocenského pojištění

5.3.1 nemocenské

Nemocenské je peněžitou, nárokovou dávkou nemocenského pojištění nahrazující mzdu, která je poskytována při uznání dočasné pracovní neschopnosti nebo při nařízení karantény.

Podmínkami pro vznik nároku na dávku se rozumí:

- dočasná pracovní neschopnost (příp. karanténa) po dobu účasti na nemoc. pojištění nebo po dobu pobírání dávek nemoc. pojištění, příp. v ochranné lhůtě.
- pracovní neschopnost, která nevznikla za úmyslem vylákat nemocenské, nebyla zaviněna účastí ve rvačce nebo jako bezprostřední následek stavu intoxikace, nebo při spáchání trestného činu, za který zákon stanoví trest odnětí svobody v délce přesahující jeden rok.
- ztráta příjmu.

- jedná-li se o osobu samostatně výdělečně činnou, pak účast na nemocenském pojištění je dobrovolná. Nárok vznikl té osobě, která zaplatila pojistné za dobu účasti, z něhož je nárok na nemocenské uplatněn. Tato účast trvala alespoň po dobu tří měsíců bezprostředně předcházejících dni vzniku pracovní neschopnosti (nařízení karantény). Pozn. zákon stanoví výjimku, kdy doba účasti na pojištění není vyžadována.

V případě uznání nároku činí nemocenské 25 % DVZ (denního vyměřovacího základu) za první tři kalendářní dny pracovní neschopnosti či karantény (pozn. do minulého roku se procentní míra u těchto prvních tří dnů lišila), dále 69 % DVZ za následující kalendářní dny pracovní neschopnosti. Rozhodným obdobím pro zjišťování denního vyměřovacího základu je 12 kalendářních měsíců před kalendářním měsícem, ve kterém vznikl nárok na dávku nemocenského pojištění. Dosud bylo rozhodným obdobím kalendářní čtvrtletí, které předcházelo kalendářnímu čtvrtletí, v němž vznikl nárok na dávku. Zde je vidět posun v chápání neschopnosti. Dříve se vztahovala k pracovním dnům, dnes se na ni pohlíží jako na nemožnost výkonu ekonomické aktivity, tudíž se vztahuje ke kalendářním dnům. Při určování výše dávky je po celou dobu trvání pracovní neschopnosti rozhodující DVZ, který byl zjištěn ke dni vzniku neschopnosti.

Dávka je poskytována od prvního kalendářního dne neschopnosti až do jejího skončení, příp. uznání plné nebo částečné invalidity. Tato doba je známá pod pojmem podpůrčí doba, nesmí přesáhnout jeden rok. Podpůrčí doba může být prodloužena OSSZ (okresní správou soc. zabezpečení) až o jeden rok, pokud na základě vyjádření příslušného orgánu lze očekávat, že zaměstnanec v brzké době znovu nabude pracovní schopnosti.

Do podpůrčí doby se při nové pracovní neschopnosti započítávají také předchozí období pracovní neschopnosti, pokud spadají do doby jednoho roku před vznikem nové pracovní neschopnosti; k zápočtu však nedochází, jestliže zaměstnání trvalo alespoň 6 měsíců od skončení poslední pracovní neschopnosti pro nemoc, nebo byla-li nová pracovní neschopnost způsobena pracovním úrazem (nemocí z povolání podle předpisů o

důchodovém pojištění), a nezapočítává se rovněž předchozí období pracovní neschopnosti způsobené pracovním úrazem (nemocí z povolání).^[1]

Pozn.: Ochrannou lhůtou se rozumí obecně doba 42 dnů od skončení zaměstnání, u žen, u kterých zaměstnání skončilo v době těhotenství, činí tato doba 6 měsíců.

Poživatel starobního či plného invalidního důchodu má nárok na pojistné nejdéle po dobu 84 kalendářních dnů při téže pracovní neschopnosti a po stejnou dobu při více pracovních neschopnostech v jednom kalendářním roce. I zde existuje výjimka, a sice nevznikla-li neschopnost pracovním úrazem či nemocí z povolání.

Denní vyměřovací základ se zjistí tak, že započitatelný příjem (tj. veškerý příjem podléhající odvodu pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti) zúčtovaný zaměstnanci v rozhodném období, kterým je zpravidla 12 kalendářních měsíců, bezprostředně předcházejících kalendářnímu měsíci, ve kterém došlo ke vzniku pracovní neschopnosti (karantény) potřeby ošetřování (péče o) člena rodiny, či nástupu na mateřskou dovolenou se dělí počtem kalendářních dnů připadajících na rozhodné období. Do tohoto počtu dnů se však některé dny nezahrnují, aby neodůvodněně nedocházelo k rozmršnění výše denního vyměřovacího základu (např. dny poskytování nemocenského).^[1]

Pro výpočet nemocenského z DVZ byly určeny částky DVZ, rozhodné pro zápočet v plné výši, zápočet ve výši 90 a 60 % a pro vyloučení ze zápočtu, přičemž zákonná úprava počítá s pravidelným zvyšováním částek DVZ nařízením vlády vždy od 1. ledna, za podmínky, že přepočítací koeficient pro úpravu VVZ (všeobecného vyměřovacího základu) pro účely důchodového pojištění stanovený naposledy nařízením vlády činí hodnotu větší než 1. [12]

V současné době je DVZ konstruován následovně: v prvních 14-ti dnech nemoci se z částky do 480 Kč započte jen 90 %, tj. max. 432 Kč, a z částky do 690 Kč se započte jen

¹ JUDr. Petr Štálmach, Úplný přehled dávek sociálního zabezpečení Sondy Praha 2001

¹ zákon č. 421/2003 Sb.

60 %, trvá-li nemoc nadále je částka do 480 Kč započítávána zcela, tj. 480 Kč, částka do 690 Kč jen z 60 %.

Tabulka 5.1 znázorňuje vývoj redukčních hranic, nejvyššího DVZ a nejvyšší denní dávky (v závislosti na délce trvání nemocenské).

Tabulka 5.1

Platnost redukčních hranic	redukční hranice		nejvyšší		
	První	druhá	DVZ	denní dávka (4. den)	denní dávka (1. – 3. den)
Před 1.10.1999	Kč 270,-	nelimitováno	Kč 270,-	Kč 186,-	Kč 135,-
1.10.1999 – 31.12.1999	Kč 360,-	Kč 540,-	Kč 468,-	Kč 323,-	Kč 234,-
1.1.2000 – 31.12.2000	Kč 400,-	Kč 590,-	Kč 514,-	Kč 355,-	Kč 257,-
1.1.2001 – 31.12.2001	Kč 430,-	Kč 630,-	Kč 550,-	Kč 380,-	Kč 275,-
1.1.2002 – 31.12.2002	Kč 480,-	Kč 690,-	Kč 606,-	Kč 418,-	Kč 303,-
1.1.2003 – 31.12.2003	Kč 480,-	Kč 690,-	Kč 606,-	Kč 418,-	Kč 303,-
1.1.2004 – 31.12.2004	Kč 480,-	Kč 690,-	a) Kč 558,- b) Kč 606,-	a) Kč 385,- b) Kč 418,-	Kč 140,-

Pramen: MPSV, vlastní výpočty

Pozn.: a) je varianta, kdy pojištěný čerpá nemocenské v době od 4. do 13. dne trvání nemoci či karantény

b) varianta, kdy nemoc či karanténa trvá déle než 14 dní

Související právní předpisy:

- zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení;
- zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců;
- zákonem č. 88/1968 Sb., o prodloužení mateřské dovolené, o dávkách v mateřství a o přídavcích na děti z nemocenského pojištění;

- nařízení vlády č. 247/1999 Sb.;
- nařízení vlády č. 413/2000 Sb.;
- vyhláška č. 143/1965 Sb., o poskytování peněžitých dávek v nemocenském pojištění;
- vyhláška č. 165/1997 Sb., o nemocenském pojištění některých pracovníků a o poskytování dávek nemocenského pojištění občanům ve zvláštních případech;
- vyhláška č. 31/1993 Sb., o posuzování dočasné neschopnosti k práci;
- zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

5.3.2 *podpora při ošetřování člena rodiny*

Rozumí se peněžitá, nároková dávka, která je poskytována při péči o nemocného člena rodiny nebo péči o dítě mladší 10-ti let z vymezených důvodů.

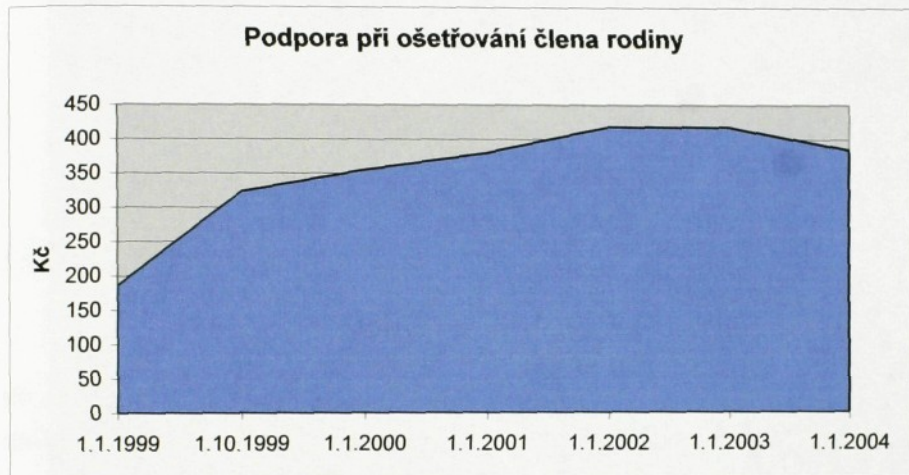
Podmínkami pro vznik nároku na dávku se rozumí morální povinnost či nutnost:

- ošetřovat nemocné dítě, které je mladší 10-ti let;
- ošetřovat jakéhokoliv člena rodiny, jež kvůli zdravotnímu stavu vyžaduje nezbytné ošetřování jinou osobou;
- pečovat o dítě mladší 10-ti let z důvodu uzavírky výchovného zařízení či školy, nebo z důvodu nařízené karantény se má dítě zdržet pobytu ve výchovném zařízení či škole;
- pečovat o dítě mladší 10-ti let, jestliže osoba o dítě pečující onemocní, případně ji bude nařízena karanténa.

Vedlejšími podmínkami, ale nikterak méněcennými je, a) dítě nebo nemocný člen rodiny musí žít se zaměstnancem ve společné domácnosti. b) účast na nemocenském pojištění v době vzniku potřeby ošetřování (péče) o člena rodiny. Tato podmínka je splněna též v případě, kdy ke vzniku této potřeby došlo v době po skončení nemocenského pojištění, ale ještě v době, kdy má bývalý pojištěnec zachovány nároky ze zaniklého nemocenského pojištění, nebo v době pobírání nemocenského nebo podpory při ošetřování člena rodiny. Dávka podpory pak náleží jen jednomu oprávněnému.

Výše dávky podpory se odvíjí od výše DVZ zaměstnance, který o podporu zažádá a je stanovena fixní částkou ve výši 69 % DVZ. Pro přehlednost jsou maximální hodnoty podpory při ošetřování člena rodiny uvedeny v **grafu 5.1**.

Graf 5.1

pramen: MPSV, vlastní výpočty

pozn.: graf **5.1** zachycuje trend maximální denní dávky v interakci k 1. 1. za posledních 5 let

V případě přiznání nároku na dávku podpory náleží zaměstnanci tato podpora po dobu prvních 9 kalendářních dnů, trvá-li v těchto dnech potřeba ošetřování. Jedná-li se o osamělého zaměstnance, který má v péči dítě ve věku do skončení povinné školní docházky, výše uvedená doba se prodlužuje, nejvýše však na dobu 16 kalendářních dnů.

Z nemocenského pojištění pro přiznání nároku na podporu jsou vyloučeni zaměstnanci na nepravidelnou výpomoc (stejně jako členové družstva, společníci s.r.o., komanditisté ...), zaměstnanci pracující na dohodu o pracovní činnosti, studenti a žáci, OSVČ a osoby ucházející se o zaměstnání.

Tuto dávku upravují následující předpisy:

- vyhláška č. 143/1965 Sb., o poskytování peněžitých dávek v nemocenském pojištění;

- zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců;
- vyhláška č. 165/1979 Sb., o nemocenském pojištění některých pracovníků a o poskytování dávek nemocenského pojištění občanům ve zvláštních případech;
- nařízení vlády č. 247/1999 Sb., kterým se pro účely nemocenského pojištění upravují částky pro stanovení výpočtových základů;
- nařízení vlády č. 413/2000 Sb., kterým se pro účely nemocenského pojištění upravují částky pro stanovení výpočtových základů;
- zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

5.3.3 *peněžitá pomoc v mateřství*

Zde se peněžitou pomocí rozumí poskytování dávky po vymezené období těhotenství a mateřství. Ačkoliv se může zdát pozice muže charakterizována obdobím těhotenství a mateřství nemožná, v právním pojetí zde má muž svoje odstatnění.

Podmínkami vzniku nároku je účast na nemoc. pojištění nejméně 270 dní v posledních dvou letech před porodem a ztráta příjmu ve vymezené době těhotenství a mateřství.

Dále těhotenství musí skončit porodem. Tím se nemyslí samotný akt, nýbrž zapsání dítěte do matriky. Osamělému muži je pomoc přiznána, pečuje-li o dítě na základě rozhodnutí příslušného orgánu, či o dítě, jehož matka zemřela.

Manželovi náleží peněžitá pomoc, jestliže jeho manželce není poskytována peněžitá pomoc v mateřství a sama nemůže nebo nesmí podle lékařského posudku o dítě pečovat pro závažné dlouhodobé onemocnění.[12]

Oproti podpoře při ošetřování člena rodiny nejsou OSVČ z těchto dávek vyňaty, nesmí však osobně samostatnou výdělečnou činnost vykonávat, musí být účastny na nemoc. pojištění po dobu alespoň 180 dnů v období 1 roku před porodem (příp. před převzetím dítěte do péče).

Splňují-li oprávněné osoby výše uvedené podmínky, náleží jim peněžitá pomoc ve výši 69 % DVZ. Denní limity znázorňuje graf 5.1.

Spíše než konstrukce dávky jsou obsáhlejší doby výplaty dávky:

- první dobou je 28 týdnů počínaje 6. týdnem před očekávaným dnem porodu, ne dříve než 8 týdnů před tímto dnem;
- porodí-li žena 2 a více dětí, prodlužuje se tato doba na 37 týdnů, pokud se žena po uplynutí 28 týdnů stará alespoň o 2 novorozence, či jedná-li se o osamělou ženu;
- jedná-li se o manžela pečujícího o dítě namísto manželky, činí tato doba 22 týdnů, v případě osamělého muže se prodlužuje na 31 týdnů, nejdéle však do dosažení 8. měsíce věku dítěte;
- adoptuje-li žena dítě, je tato doba stanovena na 22 týdnů, v případě osamělé ženy či adopce více dětí se prodlužuje na 31 týdnů, max. do dosažení osmi měsíců věku dítěte;
- zemře-li dítě při porodu, doba výplaty je stanovena na 14 týdnů;
- zemře-li dítě před porodem, současně v době nároku na peněžitou pomoc, je dávka poskytována po 2 týdny ode dne úmrtí, nejdéle do vyčerpání nároku.

Z nároku na tuto dávku nejsou vyloučeni ani uchazeči o zaměstnání, jim náleží pomoc za kalendářní den ve výši 1/30 částky rodičovského příspěvku. Ve stejné výši je tato dávka přisuzována i studentům a žákům.

Právními předpisy upravujícími tyto vztahy jsou:

- zákon č. 88/1968 Sb., o prodloužení mateřské dovolené, o dávkách v mateřství a o přídavcích na děti z nemocenského pojištění;
- zákon č. 100/1988 Sb., o soc. zabezpečení;
- vyhláška č. 143/1965 Sb., o poskytování peněžitých dávek v nemocenském pojištění;
- vyhláška č. 165/1979 Sb., o nemocenském pojištění některých pracovníků a o poskytování dávek nemocenského pojištění občanům ve zvláštních případech;

- nařízení vlády č. 247/1999 Sb., kterým se pro účely nemocenského pojištění upravují částky pro stanovení výpočtových základů;
- nařízení vlády č. 413/2000 Sb. , kterým se pro účely nemocenského pojištění upravují částky pro stanovení výpočtových základů;
- zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

5.3.4 vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství

Při konstrukci této dávky zákonodárci záměrně vyloučili účast mužů. Dle mého názoru se spíše jedná o dávku státní sociální podpory než dávku nemocenského pojištění.

Tato je charakterizována jako příspěvek poskytovaný v těhotenství a mateřství v období do konce 9. měsíce po porodu.

Jelikož jsou OSVČ z účasti na této dávce vyloučeny, náleží vyrovnávací příspěvek pouze zaměstnankyni dočasně převedené na konání jiné práce (pokud práce doposud konaná je těhotným ženám zakázána nebo která podle lékařských posudků ohrožuje její těhotenství), či zaměstnankyni, které byly upraveny pracovní podmínky (úprava spočívá ve snížení normovaného výkonu práce, ve zproštění některých pracovních činností z okruhu dosud vykonávaných prací, v přeložení na jiné pracoviště nebo ve zproštění výkonu noční práce).^[1]

Lze zde vyvodit tezi, že tyto související náklady by měl nést zaměstnavatel. Zaměstnankyni neklesla výkonnost v důsledku nemoci, úrazu či povinnosti pečovat o nemocného, pouze a to na omezenou dobu nemůže vykonávat práci, na kterou byla najata, a to ne ve všech případech. Musíme rozeznávat mezi sekretářskou silou a např. soustružnicí. Z toho vyplývá, že se jedná o dávku jejíž přiznání je vylučitelné, což odporuje charakteru soc. pojištění jako veřejného statku. Klesne-li výkonnost, v krajním případě stane-li se pracovník neproduktivním, jedná se o obdobný případ jako odchod do důchodu. V tomto případě nese náklady s tím spojené zaměstnavatel.

¹ Štálmach P.: Úplný přehled dávek sociálního zabezpečení, Soudy Praha 2001

Konstrukce této dávky připomíná dávky státní soc. podpory. Stručně řečeno je vyrovnávací příspěvek pojat jako rozdíl DVZ před snížením z výše vyjmenovaných důvodů a DVZ po převedení na konání jiné práce. Pokles příjmů je podmíněn nezaviněním zaměstnankyní. Jednalo-li by se o pokles z důvodu zkrácení pracovní doby, nebude se k němu přihlížet.

Doba, po kterou je příspěvek poskytován je dvojitá. První se rozumí doba v těhotenství, nejdéle však do dne nástupu mateřské dovolené. Druhou je doba mateřství, nejdéle však do konce 9. měsíce po porodu.

I zde, jako u prvních dvou dávek nemoc. pojištění jsou vyloučeny osoby na nepravidelnou výpomoc, zaměstnanci pracující na základě smlouvy o provedení práce, žáci a studenti. Krom toho není příspěvek vyplácen za dny pracovní neschopnosti, dny ošetřování člena rodiny či dny omluvené nepřítomnosti v práci, při nichž nenáleží náhrada příjmu.

Související právní předpisy jsou:

- zákon č. 88/1968 Sb., o prodloužení mateřské dovolené, o dávkách v mateřství a o přidavcích na děti z nemocenského pojištění;
- vyhláška č. 143/1965 Sb., o poskytování peněžitých dávek v nemocenském pojištění;
- nařízení vlády č. 247/1999 Sb., kterým se pro účely nemocenského pojištění upravují částky pro stanovení výpočtových základů;
- nařízení vlády č. 413/2000 Sb., kterým se pro účely nemocenského pojištění upravují částky pro stanovení výpočtových základů;
- zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

5.4 dávky sociálního důchodového pojištění

5.4.1 obecný starobní důchod

Výše zmiňované dávky pocházely z nároků z nemoc. pojištění, obecný starobní důchod je první z osmi možných dávek důchodového pojištění. Poskytován je v podobě

perpetuity, podmínkou je získání potřebné doby pojištění a dosažení uměle stanoveného věku rozhodného pro přiznání nároku na starobní důchod.

V rámci starobních důchodů je nutno rozlišovat tři možné formy. První z nich je starobní důchod při dosažení důchodového věku, tzv. obecný. Druhou formou je starobní důchod před dosažením důchodového věku, tzv. předčasný starobní důchod prvního typu, dočasně krácený, a poslední možností je starobní důchod před dosažením důchodového věku, tzv. předčasný starobní důchod druhého typu, trvale krácený. Tento bod (bod č. 5.4.1) je věnován první možné formě.

Podmínkami pro vznik nároku se rozumí:

- dosažení důchodového věku a nejméně 25 let účasti na důchod. pojištění;
- příp. dožití se 65-ti let a 15 let účasti na důchod. pojištění.

Důchodový věk je nezbytnou umělou hranicí pro odchod do starobního důchodu. Je stanoven v téměř všech zemích.^[1] Pro srovnání slouží **tabulka 5.2**, znázorňující hranice odchodu do nekráceného důchodu ve vybraných zemích.

Tabulka 5.2

	Věk odchodu do důchodu	
	Muži	Ženy
Německo	65	65
Velká Británie	65	60
USA	65	65
Francie	60	60
Itálie	62	57
Švédsko	65	65
Dánsko	67	67
Polsko	65	60
Česká republika	63	63

Zdroj: Laursen, T.: Pension system viability and reform alternatives in the Czech republic, WP/00/16, Mezinárodní měnový fond, vlastní úprava

¹ Vostatek, J.: Sociální a soukromé pojištění, CODEX BOHEMIA Praha 2000

Státy tučně zdůrazněné znázorňují jednotný přístup k pohlaví. Je patrné, že ve světě převládá diferenciací přístupu ke stanovení důchodového věku pro muže a ženy, česká právní úprava vychází z rozdílného pohledu na tuto problematiku, pak důchodový věk činí:

* byl-li dosažen do 31. 12. 1995 činil pro muže 60 let, pro ženy 53, 54, 55, 56 či 57 let. (pozn. důchodový věk pro ženy byl a je stupňován podle počtu vychovaných dětí;

s vzrůstajícím počtem dětí se krátil:	0 dětí	-	0 let;
	1 dítě	-	1 rok;
	2 děti	-	2 roky;
	3, 4 děti	-	3 roky;
	5 a více dětí	-	4 roky).

* bude-li dosažen v období 1. 1. 1996 – 31. 12. 2012, zjistí se tak, že za každý započatý kalendářní rok po roce 1995 se mužům přičtou 2 měsíce a ženám 4 měsíce. Konečný věk bude věkem rozhodným pro přiznání nároku na starobní důchod.

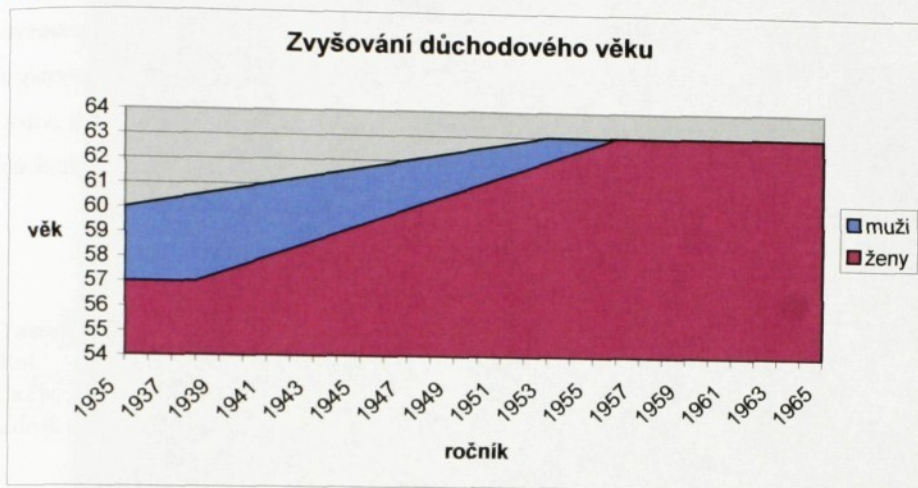
* bude-li dosažen v období po 31. 12. 2012 je stanoven na 63 let u mužů, pro ženy 59, 60, 61, 62 či 63 let (pozn. opět v závislosti na počtu vychovávaných dětí).

Výjimky z těchto dob tvoří:

- pojištěnci, kteří byli do 31. 12. 1995 považováni za účastníky odboje. Ti mají zachovánu sníženou věkovou hranici stanovenou podle zvláštních předpisů.
- pojištěnci spadající do kategorie podle nařízení vlády č. 557/1990 Sb., o mimořádném poskytování důchodu některým horníkům. Jim zůstala snížená věková hranice 50-ti let zachována.
- pojištěnci, kteří odpracovali stanovenou dobu v I., resp. II. pracovní kategorii. Podle platných předpisů zůstane do 31. 12. 2018 snížená věková hranice pro tyto pojištěnce zachována.

Rostoucí tendenci znázorňuje **graf 5.2.**

Graf 5.2

Zdroj: vlastní propočty; pozn.: pro srovnatelnost uvádím za vzor ženu, která nevychovala žádné dítě.

Pozn. autora: I přesto, že muž může vychovávat dítě, není mu věk odchodu důchodu krácen. To značí nedokonalost systému, budeme-li na skutečnost aktu výchovy takto nahlížet.

Doba výplaty starobního důchodu je omezena délkou života. Podmínkou výplaty důchodu souběžně s příjmy z výdělečné činnosti je, že činnost, ze které příjmy plynou byla sjednána na dobu určitou, nejdéle na dobu jednoho roku. Do 31. 12. 2003 platila následující omezení:

- po dobu 2 let od vzniku nároku na důchod měsíční hrubý příjem z této činnosti nepřekročí dvojnásobek ŽM (životního minima platného pro daný kalendářní měsíc);
- poživatel starobního důchodu nepracuje v zahraničí;
- jedná-li se o OSVČ, ta je povinná platit zálohy pojistného důchod. pojištění z měsíčního vyměřovacího základu, který je vyšší než dvojnásobek ŽM (životního minima platného pro daný kalendářní rok);
- výplata starobního důchodu není limitována pro ty příjemce důchodu, kteří dosáhli 65-ti let věku.

Jak jsem již zmínil, 1. 1. 2004 vstoupil v platnost zákon 425/2003 Sb., který výše uvedené omezující podmínky anuluje. Důvod, kvůli kterému je uvádím spočívá v logickém uspořádání, resp. nutnosti existence tabulky 4.3. Ta se vztahuje k paragrafům 5.4.2 a 5.4.3. Jedná se o důchody předčasné, kdy souběh příjmů z výdělečné činnosti a nárok na výplatu důchodu zůstal omezen.

Omezení ve výši dvojnásobku ŽM znázorňuje **tabulka 4.3**.

Tabulka 4.3

Rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
2xŽM	5780,-	6080,-	6860,-	6860,-	7540,-	8200,-	8200,-	8200,-

Zdroj: vlastní propočet

Starobní důchod, není-li vyplácen, je zvyšován za vykonávanou výdělečnou činnost po dni vzniku nároku na tento důchod. Za každých 90 dnů této činnosti náleží pojištěnému zvýšení výpočtového základu o 1,5 %.

Vlastní výpočet se zakládá na výpočtovém vzorci. Pro něj je rozhodující započítávaný výdělek a doba pojištění. Důchod se pak skládá ze dvou složek:

- a) základní výměry. Ta je pro všechny druhy důchodů v rámci důchod. pojištění stejná a stanovena (k 1. 7. 1998 nařízením vlády č. 104/1998 Sb.) fixní hranicí na Kč 1310,-. Vláda je ze zákona zmocněna tuto částku zvyšovat podle pravidel pro zvyšování důchodů. Základní výměra náleží při souběhu dvou či více důchodů pouze jednou a nezahrnuje se do položky, z níž se vypočítává pozůstalostní důchod.^[1]
- b) procentní výměry. Ta je stanovena procentní sazbou z výpočtového základu a závisí na délce doby pojištění získané do vzniku nároku na důchod. Pro starobní důchody je stanovena procentní sazba na 1,5 procentního bodu výpočtového základu za každý celý rok doby pojištění. Podle nařízení vlády č. 337/2003 Sb., se zvyšuje procentní výměra důchodů starobních, plných invalidních, částečných invalidních, vdovských, vdoveckých a sirotčích přiznaných před 1. lednem 2004 od splátky důchodu splatné po 31. prosinci 2003 o 2,5% procentní

¹ zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

výměry, která náleží ke dni, od něhož se procentní výměra zvyšuje. Výše procentní výměry starobního důchodu činí nejméně Kč 770,- měsíčně. Výpočtový základ pro důchod přiznaný k letošnímu roku (rok 2004) se odvíjí od stanovených limitů (redukčních hranic) k osobnímu vyměřovacímu základu. Vývoj redukčních hranic pro stanovení výpočtového základu znázorňuje **tabulka 4.4.**

Tabulka 4.4

Platnost redukčních hranic	První redukční hranice	Druhá redukční hranice
1.1.1996 – 31.12.1996	Kč 5000,-	Kč 10000,-
1.1.1997 – 31.12.1997	Kč 5600,-	Kč 11200,-
1.1.1998 – 31.12.1998	Kč 5900,-	Kč 11800,-
1.1.1999 – 31.12.1999	Kč 6100,-	Kč 13000,-
1.1.2000 – 31.12.2000	Kč 6300,-	Kč 14200,-
1.1.2001 – 31.12.2001	Kč 6600,-	Kč 15300,-
1.1.2002 – 31.12.2002	Kč 7100,-	Kč 16800,-
1.1.2003 – 31.12.2003	Kč 7400,-	Kč 17900,-
1.1.2004 – 31.12.2004	Kč 7500,-	Kč 19200,-

Zdroj: vlastní propočet

Pozn.: s rostoucí mzdou klesá podíl důchodu na mzdě. Z toho vyplývá, že důchod pracovníků s vyššími výdělky činí menší podíl na těchto výdělcích než pro pracovníky s nižšími výdělky – touto progresivitou stejně jako u zdanění příjmů jsou „lépe placení“ pracující více zatěžováni.

V závislosti na redukčních hranicích je stanoven výpočtový základ jako součet podílů k osobnímu vyměřovacímu základu následovně: do první redukční hranice je vyměřovací základ počítán v míře 100 %, do druhé hranice v míře 30 % a překročí-li tuto druhou hranici, pak je započítáván z 10-ti %.

Osobní vyměřovací základ je měsíční průměr úhrnu ročních vyměřovacích základů pojištěnce za rozhodné období (které obecně začíná rokem 1986 a končí kalendářním rokem o jeden rok předcházejícím roku přiznání důchodu).[12] Roční vyměřovací základ se stanoví jako součin úhrnu vyměřovacích základů pojištěnce za kalendářní rok a koeficientu nárůstu všeobecného vyměřovacího základu.[13] Vyměřovacím základem pojištěnce za dobu po 31. 12. 1995 je vyměřovací základ pro stanovení pojistného na

sociální zabezpečení, a za dobu před 1. 1. 1996 hrubý výdělek stanovený pro účely důchodového zabezpečení podle předpisů platných před 1. 1. 1996. Do vyměřovacího základu pojištěnce za dobu po 31. 12. 1995 se pro účely stanovení ročního vyměřovacího základu započítává též náhrada za ztrátu na výdělku podle § 195 zákoníku práce.

Na tomto místě není zcestné zmínit vývoj průměrného plného starobního důchodu a průměrné mzdy v národním hospodářství, znázorněno v **tabulce 4.5**.

Tabulka 4.5

Rok	mzda	Důchod
1980	Kč 2656,-	Kč 1207,-
1985	Kč 2920,-	Kč 1410,-
1989	Kč 3170,-	Kč 1598,-
1990	Kč 3356,-	Kč 1731,-
1991	Kč 3932,-	Kč 2176,-
1992	Kč 4644,-	Kč 2413,-
1993	Kč 5817,-	Kč 2734,-
1994	Kč 6896,-	Kč 3059,-
1995	Kč 8172,-	Kč 3578,-
1996	Kč 9676,-	Kč 4213,-
1997	Kč 10696,-	Kč 4840,-
1998	Kč 11693,-	Kč 5367,-
1999	Kč 12655,-	Kč 5724,-
2000	Kč 13490,-	Kč 5962,-
2001	Kč 14669,-	Kč 6352,-
2002	Kč 15771,-	Kč 6841,-
2003	Kč 16552,-	Kč 7070,-
2004	Kč 17611,-	Kč 7227,-

Zdroj: MPSV

Pozn.: průměrný starobní důchod je roční průměr výše sólo vypláceného starobního důchodu.

Za mzdu je považována průměrná hrubá mzda včetně státního vyrovnávacího příspěvku za ta léta, kdy náležel.

5.4.2 *předčasný starobní důchod prvního typu, dočasně krácený*

- ten je charakterizován jako nároková dávka poskytovaná po získání potřebné doby pojištění, kdy nelze zažádat o obecný starobní důchod, jelikož do dosažení důchodového věku chybí nejvýše zákonem vymezená doba a současně žadatel splňuje související podmínky (pozn. přijetím zákona č. 425/2003 došlo k omezení možnosti předčasného odchodu do starobního důchodu zrušením dočasně kráceného předčasného starobního s tím, že tato možnost zůstane dočasně zachována (do 31. prosince 2006) při splnění stanovených podmínek pro poživatele částečného invalidního nebo bývalé poživitele plného invalidního důchodu. Pokud jde o možnost přiznání druhého typu předčasného starobního důchodu, a to trvale kráceného, zůstává současná právní úprava beze změny):

- pojištěný splňuje podmínku 25-ti let potřebné doby a současně je poživatelem částečného invalidního důchodu, případně mu tento důchod není vyplácen kvůli souběhu důchodu a příjmů z výdělečné činnosti a to v době do 2 let do dosažení důchod. věku;
anebo
- pojištěný splňuje podmínku 25-ti let potřebné doby a současně pobírá nepřetržitě po dobu alespoň 5-ti let plný invalidní důchod, nárok na plný invalidní důchod pobíraný po tuto dobu mu zanikl a ke dni odnětí tohoto důchodu mu chybí do dosažení důchod. věku max. 5 let.

Konstrukce dávky je pak obdobná jako u obecného starobního důchodu. Výše procentní výměry předčasného (dočasně kráceného) důchodu se snižuje o 1,3 % výpočtového základu za každých i započatých 90 kalendářních dnů ode dne jeho přiznání do dne dosažení důchod. věku. Po dosažení důchodového věku lze požádat o přiznání tzv. obecného starobního důchodu, jehož výše se stanoví bez snížení procentní výměry.[12]

Doba poskytování není limitována, výplata tohoto typu starobního důchodu nenáleží žadateli, má-li do doby důchod. věku příjmy z výdělečné činnosti či je-li evidován

jako účastník o zaměstnání a plynou-li mu z toho požitky. Po době dosažení důchod. věku platí obdobná podmínka upravující souběh důchodu a příjmu z výdělečné činnosti.

Dovršením důchodového věku vzniká poživateli tohoto důchodu nárok na normální starobní důchod, pro jehož výši se hodnotí skutečně získaná doba pojištění bez snížení. O jeho přiznání je však třeba požádat - předčasně přiznaný starobní důchod se nemění na normální starobní důchod automaticky.

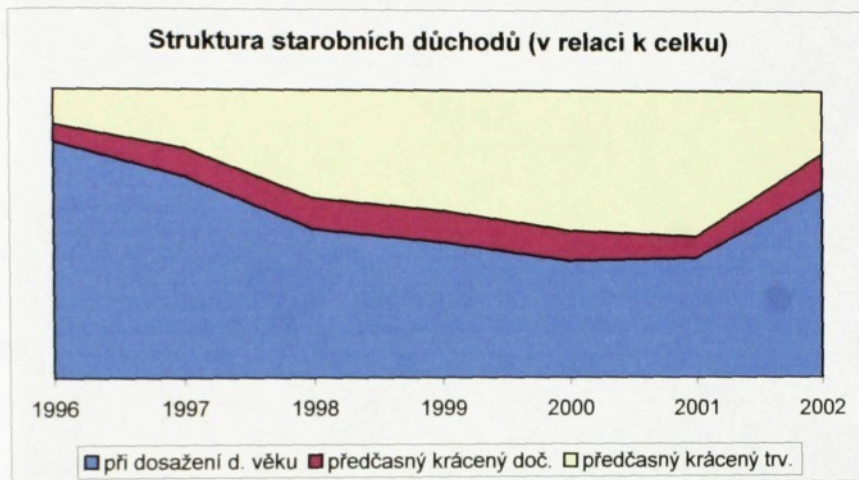
Následující **tabulka 5.6** a **graf 5.3** znázorňují počet a vývoj nově přiznaných starobních důchodů při dosažení důchod. věku a předčasných starobních důchodu.

Tabulka 5.6

Rok	Starobní důchod při dosažení důchod. věku	Starobní důchod předčasný krácený	
		Dočasně	Trvale
1996	48846	3610	7258
1997	56514	7958	16360
1998	59299	12330	43205
1999	51609	12075	45853
2000	39297	10085	46966
2001	36940	6576	44744
2002	39613	7119	13103

Zdroj: ČSSZ – statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění, vlastní výpočty

Graf 5.3

Zdroj: vlastní propočty

5.4.3 předčasný starobní důchod druhého typu, trvale krácený

Oproti předchozímu typu se v tomto případě jedná o peněžitou dávku důchod. pojištění, doživotní dávku, které předchází získání potřebných let důchodového pojištění, kdy do dosažení důchodového věku chybí nejvýše zákonem stanovená doba, bez souvisejících podmínek.

Získáním potřebných let pojištění se rozumí účast na důchod. pojištění nejméně po dobu 25-ti let a zákonem stanovenou dobou 3 roky do dne dosažení důchod. věku.

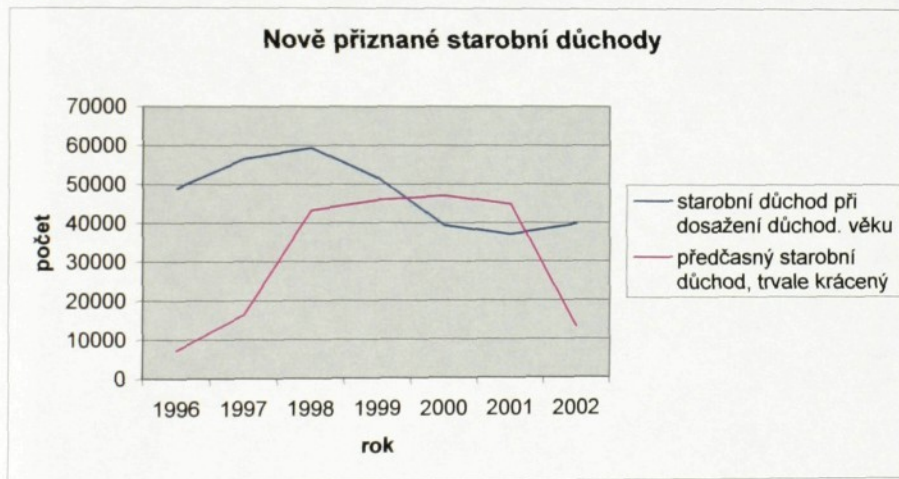
Konstrukce dávky je totožná s konstrukcí dávky obecného starobního důchodu. Oproti němu se výpočtový základ snižuje (a to trvale) o 0,9 % za každých (i započatých) 90 kalendářních dnů z doby ode dne přiznání důchodu do dne dosažení důchod. věku. Snižování procentní výměry je tedy trvalé, přiznáním tohoto druhu důchodu zaniká pojištěnému nárok na jiný typ starobního důchodu.

V souvislosti s následným příjmem (rozuměno po dni přiznání nároku na důchod) platí stejná ustanovení jako pro obecný starobní důchod, resp. předčasný starobní důchod prvního typu.

Uplatnění nároku na důchod provádějí zaměstnanci u svých zaměstnavatelů (pokud ti provádějí nemoc. pojištění svých zaměstnanců), v ostatních případech ho nárokují u OSSZ. Výjimku tvoří vojáci, policisté, příslušníci bezpečnostních sborů a bezpečnostních služeb, kteří nárokují důchod u příslušného útvaru, resp. příslušného orgánu ministerstva obrany, vnitra či spravedlnosti.

Starobní důchody vyplácí Česká správa soc. zabezpečení, v uvedených výjimkách to spadá pod kompetence příslušných ministerstev.

Graf 4.4

Zdroj: ČSSZ – Statistická ročenka z oblasti důchod. pojištění, vlastní výpočty

5.4.4 plný invalidní důchod

Při konstrukci této dávky z roviny, ve které hrála hlavní roli zásluha, do roviny tvořené principem solidarity. Nejvíce je tento princip uplatňován u spoluobčanů, kteří se s nějakou formou postižení již narodili. Z pohledu zákonodárců se jedná o dávku

poskytovanou při dlouhodobě nepříznivém zdravotním stavu. I v tomto případě je nutno rozlišovat zdravotní handicap.

Jednou formou je pokles schopnosti soustavné výdělečné činnosti nejméně o 66 % či z důvodu postižení je osoba schopná vykonávat soustavnou činnost jen za zcela mimořádných obtíží. Tato definice je první, která nárokuje invalidní důchod, a to plný.

Dalšími podmínkami je potřebná doba trvání důchod. pojištění, která se rozlišuje podle věku pojištěného.

- Prvním případem je, že se jedná o plně invalidní osobu starší 18-ti let s trvalým pobytem na území ČR a invalidita vznikla před dnem dovršení 18. roku života. V tomto případě není doba účasti na důchod. pojištění vyžadována.
- Dalším případem je, že invalidita vznikla následkem pracovního úrazu či nemoci z povolání, pak doba pojištění opět není zkoumána.
- Popřípadě, byl-li mu přiznán podle § 31 zákona trvale krácený předčasný starobní důchod, pokud nedosáhl důchodového věku.
- Potřebné doby účasti na důchod. pojištění pro pojištěnce (s výjimkou případů 1 a 2) znázorňuje následující tabulka.

Tabulka 5.7

věk	délka doby pojištění
do 20-ti let	méně než 1 rok
20 – 22 let	1 rok
22 – 24 let	2 roky
24 – 26 let	3 roky
26 – 28 let	4 roky
28 let a více	5 roků

Zdroj: vlastní úprava

- Podmínka potřebné doby se zjišťuje z období před vznikem invalidity, u pojištěnce staršího 28 let z posledních 10-ti roků. Pro účely potřebné doby pojištění se za tuto dobu považuje i doba studia na střední či vysoké škole.[12]

Konstrukce výše dávky se skládá ze dvou složek. První složkou je základní výměra v pevné částce Kč 1310,- (její výše je fixní, od 1. 7. 1998 nezměněná). Druhou složkou je procentní výměra stanovená procentní sazbou z výpočtového základu. Třetím faktorem, který ovlivňuje výši dávky je doba pojištění ke dni vzniku plné invalidity a doba, která je dopočítávána do dne dosažení důchod. věku. Výše procentní výměry je stanovena na 1,5 % výpočtového základu za roky pojištění i za roky dopočítávané doby, min. však na Kč 770,-.

Dá-li se to tak chápat, pak „invalidé z mládí“ (osoby, jejichž invalidita vznikla před 18. rokem věku) jsou v souvislosti s konstrukcí invalidního důchodu zvýhodněni. Procentní výměra jejich důchodu se rovná 45 % výpočtového základu; při jeho stanovení se za osobní vyměřovací základ považuje všeobecný vyměřovací základ předcházející o 2 roky přiznání invalidního důchodu. Tato 45-ti procentní výměra důchodu náleží i pojištěnci, který získal aspoň 15 let pojištění bez náhradních dob pojištění.

Co se týče doby výplaty invalidního důchodu, tak ta není omezena, stejně jako případný příjem z výdělečné činnosti (při souběhu tohoto příjmu a plného invalidního důchodu). Rozhodující je posuzované hledisko stanovení míry poklesu schopnosti být výdělečně činný.

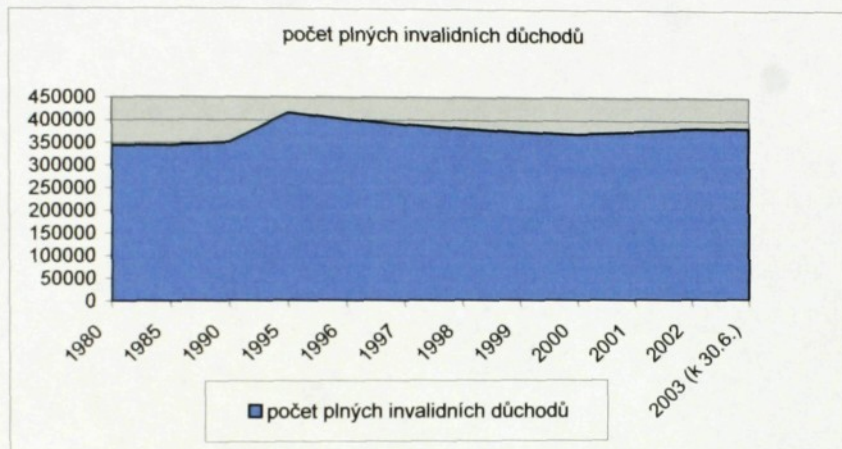
Procentní míru poklesu schopnosti výdělečné činnosti nalézáme ve vyhlášce č. 284/1995 Sb.. Cituji: pro určování tohoto poklesu u pojištěnce se vychází z jeho zdravotního stavu doloženého výsledky funkčních vyšetření a z jeho schopnosti vykonávat práce odpovídající zachovaným tělesným, smyslovým a duševním schopnostem, s přihlédnutím k výdělečným činnostem jím vykonávaným před tímto poklesem, dosaženému vzdělání, zkušenostem a znalostem, bere se v úvahu, zda je o zdravotní postižení trvale ovlivňující jeho schopnost soustavné výdělečné činnosti, jak je na své zdravotní postižení adaptován a schopnosti jeho rekvalifikace na jiný než dosud vykonávaný druh výdělečné činnosti (obecná posudková hlediska).

Okruh zdravotních postižení umožňujících výdělečnou činnost jen za zcela mimořádných podmínek vymezuje příloha stejné vyhlášky, č. 284/1995 Sb.. Za soustavnou činnost se pro tyto účely považuje činnost vykonávaná tak, že výdělek z ní je hlavním

zdrojem příjmu, i když tato činnost nezakládá účast na důchodovém pojištění; nepovažuje se za ni ale činnost vykovávaná nejdéle po dobu 1 roku v rámci pracovní rehabilitace podle doporučení příslušného lékaře okresní správy sociálního zabezpečení.

Graf 5.5 zachycuje vývoj počtu plně invalidních důchodů

Graf 5.5

5.4.5 částečný invalidní důchod

V odstavci 5.4.4 se zmiňují, že náhled na zdravotní stav se různí. Jednou je koncipován jako pohled na skutečný, fyzický zdravotní stav, podruhé jako pohled na schopnost výdělků. Částečná invalidita se pak (stejně jako důchodový věk) stává uměle vytvořenou hranicí pro rozlišení jedinců. V podmínkách ČR je definována: schopnost soustavné výdělečné činnosti osoby poklesla nejméně o 33 %, nebo osoba má značně ztížené obecné životní podmínky. Po splnění jedné z výše uvedených podmínek je osoba uznána za částečně invalidní.

Podmínkami pro vznik nároku na dávku se rozumí:

- částečná invalidita vzniklá následkem úrazu či nemoci z povolání; v tomto případě potřebná doba pojištění není vyžadována;
- byl-li přede dnem vzniku částečné invalidity pobírán plně invalidní důchod, podmínka vzniku nároku na dávku se považuje za splněnou;

- vznikla-li invalidita z jiných než výše uvedených podmínek, je vyžadována určitá doba trvání pojištění. Ta se shoduje s dobou pojištění u vzniku nároku na plný invalid. důchod (tabulka 5.7).

Částečný invalidní důchod je vyplácen po dobu trvání částečné invalidity. Dojde-li k souběhu nároku na důchod a příjmů z výdělečné činnosti, pak:

- je důchod vyplácen v plné míře, jestliže průměrný měsíční příjem nepřesahuje 66 % srovnatelného vyměřovacího základu (vyměřovacího základu poživitele za předchozí kalendářní rok);
- důchod je vyplácen ve výši $\frac{1}{2}$, přesahuje-li příjem oněch 66 %, ne více než 80% srovnatelného vyměřovacího základu (SVZ);
- důchod není vyplácen, přesáhne-li příjem 80% SVZ;
- důchod je vyplácen v plném rozsahu, nepřevyšuje-li příjem z výdělečné činnosti v předchozím kalendářním roce 12-ti násobek částky životního minima. Pro tyto účely je rozhodná výše ŽM za ty roky, za které se průměrný měsíční příjem stanoví. **Tabulka 4.8** tyto 12-ti násobky zachycuje.

Rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
12xŽM	34680	36480	41160	41160	45240	49200	49200	49200

Zdroj: vlastní propočet

- důchod není vyplácen, je-li jeho poživatel výdělečně činný v zahraničí. Zde není zkoumána výše průměrného měsíčního příjmu;
- od splňování podmínky nároku na výplatu důchodu současně s příjmem z výdělečné činnosti jsou osvobozeni občané starší 65-ti let (týká se pouze příjmů pocházejících z ČR) a občané, kteří byli uznáni za částečně invalidní pro značně ztížené životní podmínky (bez rozlišování původu příjmů);
- průměrný měsíční příjem pro nárok na invalid. důchod je pravidelně kontrolován s periodicitou 1 roku, byl-li tento důchod přiznán až v 2. pololetí kalendářního roku, rozhodující jsou příjmy až za kalendářní rok bezprostředně následující po roce, v němž byl důchod přiznán;

Obdobná koncepce tvorby dávky je u částečného invalidního důchodu dodržena. Důchod je dvousložkový, první složkou je základní výměra ve výši Kč 1310,-, druhou je procentní výměra stanovená z výpočtového základu (ta se odvíjí od délky pojištění a od doby dopočtené do dosažení důchodového věku).

Výše invalidního důchodu může být krácena, jak jsem již zmínil. Není-li tomu tak, pak procentní výměra činí:

- 0,75 % výpočtového základu za každý rok pojištění, včetně roků, které se dopočítávají, nejméně však Kč 385,- měsíčně;
- nebo
- 22,5 % výpočtového základu zjištěného způsobem pro plný invalidní důchod, jedná-li se o pojištěnce, který:
 - a) do doby vzniku částečné invalidity pobíral plný invalidní důchod;
 - b) získal potřebných 15 let doby pojištění bez náhradních dob;
 - c) je mladší 28 let a byl uznán částečně invalidním před dosažením 18 let věku či je-li kryto období vzniku invalidity pojištěním.

5.4.6 vdovský a vdovecký důchod

Doposud se jednalo o dávky, jejichž příjemcem byl pojištěný/pojištěná. Vdovský, resp. vdovecký důchod je prvním ze dvou dávek pojištění, jejichž výplata náleží obmyšlené osobě. Volba této obmyšlené osoby není možná, je určena rodinnou příslušností. V paragrafu 3.1.3 se zmiňuji, že v nedaleké minulosti byl rozeznáván vdovský důchod od důchodu vdoveckého, resp. vdovecký důchod neexistoval. Po sjednocení náhledu na tuto formu zabezpečení se sjednotily i podmínky vzniku nároků (až na jednu odlišnost, a sice i zde přetrvává rozlišování důchodového věku).

Podmínkami vzniku nároku je, že manžel/ka zemřel/a v důsledku pracovního úrazu či nemoci z povolání, nebo byl/a příjemcem starobního, plného nebo částečného invalidního důchodu, či splnil/a podmínku potřebné doby pojištění pro přiznání nároku na plný invalidní či starobní důchod.

Po splnění podmínek je pozůstalostní důchod přiznán na dobu 1 roku. Uplyne-li roční lhůta a důchod trvá, musí pozůstalá osoba (splňovat alespoň 1 z následujících požadavků):

- pečovat o nezaopatřené dítě;
- pečovat o nezletilé dlouhodobě těžce zdravotně postižené dítě, které vyžaduje mimořádnou péči nebo o zletilé dítě, které je převážně bezmocné;
- pečovat o úplně nebo převážně bezmocného svého rodiče či o rodiče pozemřelého/m manželce/manželovi, který s ní žije ve společné domácnosti, nebo o rodiče staršího 80 let a částečně bezmocného;
- pozůstalá osoba musí být plně invalidní;
- pozůstalá osoba musí dosahovat věku 55 let pro ženy, 58 let pro muže či důchodového věku, je-li menší než věková hranice výše uvedená.

Nárok na nový pozůstalostní důchod vzniká splněním jedné z těchto 5-ti podmínek, ne dříve než po uplynutí 5-ti let po zániku dřívějšího nároku na důchod.

- Oproti tomu nárok zaniká automaticky a)
- při uzavření nového sňatku (pozůstalé osobě náleží vyrovnání ve výši 12-ti násobku pozůstalostního důchodu);
- b)
- je-li soudem zjištěn fakt, že pozůstalý/á se podílel/a na smrti manželky/manžela v jakémkoliv míře zavinění. Je jedno, zda jako pachatel/ka, spolupachatel/ka či účastník/účastnice trestného činu.

Pozůstalostní důchod je dvousložkový: základní výměra je totožná jako u starobního či invalidního, stanovena fixní částkou ve výši Kč 1310,-. Procentní výměra je ve výši 50-ti % procentní výměry starobního či invalidního důchodu zemřelého/ho i v případě, pokud zemřelá/ý nesplňoval/a podmínku potřebné doby pojištění.

V případě příjmu z výdělečné činnosti při souběhu důchodu a tohoto příjmu není vdovský/vdovecký důchod krácen.

Je-li vdova/vdovec ke dni vzniku nároku na vdovský/vdovecký důchod poživatelkou/poživatelem vlastního důchodu, např. starobního nebo plného invalidního, postupuje se podle ustanovení zákona o souběhu důchodů:

- * vyšší důchod náleží v plné výši (tj. základní výměra a procentní výměra),
- * z nižšího důchodu náleží pouze polovina procentní výměry (základní výměra nenáleží).

Stejný je postup i v případech, kdy k již vyplácenému vdovskému důchodu je později přiznán starobní, plný invalidní nebo částečný invalidní důchod vdovy. Minimální výše důchodu není stanovena. Není však stanovena ani maximální výměra vdovského důchodu nebo souběhu důchodů.

5.4.7 sirotčí důchod

Podle § 52 a 53 zákona o důchodovém pojištění se jedná o peněžitou, nárokovou dávku, která je poskytována při úmrtí rodiče, osvojitele nebo v určitých případech též osoby, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů.

Podmínkou vzniku nároku na důchod je nezaopatřenost dítěte, a fakt, že rodič/e zemřel/i následkem pracovního úrazu či nemoci z povolání, nebo byl/i v případě smrti poživatel/poživatel starobního či invalidního důchodu, ať částečného nebo plného, či splnil-li podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky pro nárok na starobní důchod.

Nárok na sirotčí důchod zaniká osvojením. Pokud oboustranně osiřelé dítě osvoji jen jedna osoba, zaniká nárok na sirotčí důchod po tom z rodičů, kterého osvojitel nahradil. Dojde-li ke zrušení osvojení, vznikne nárok na sirotčí důchod znovu, a to ve výši, v jaké by byl náležel, kdyby byl vyplácen ke dni zrušení osvojení.

Sirotkovi náleží důchod po dobu trvání jeho nezaopatřenosti. Oboustranně osiřelému dítěti náleží vyšší důchod v plné výši a z nižšího důchodu je vyplácena jen procentní výměra.

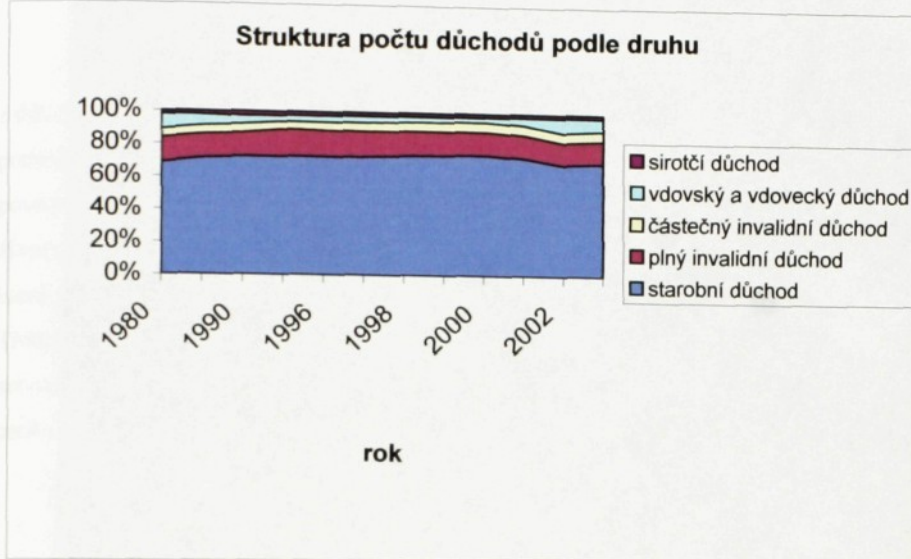
Z předchozího odstavce vyplývá, že i sirotčí důchod je dvousložkový. K základní výměře Kč 1310,- je připočítávána procentní výměra ve výši 40-ti % procentní výměry starobního či invalidního důchodu.

Výše základní výměry sirotčího důchodu oboustranně osiřelého dítěte činí příslušnou jednotnou částku (tj. 1310 Kč měsíčně), výše procentní výměry činí 40 % procentní výměry důchodu otce a 40 % procentní výměry důchodu matky.

V souvislosti s touto dávkou je na místě vznesení námitky, že soc. pojištění neplní tak zcela svoji úlohu, úlohu zabezpečení soc. rizik. Tak, jak je tato dávka konstruována, odpovídá svojí povahou dávce sociální podpory. Opět jsou z její spotřeby některé subjekty vyloučeny, což srovnáme-li to např. se životním pojištěním, zjistíme, že dojde-li k pojistné události smrti u smíšeného živ. pojištění (pozn. srovnání smíšeného pojištění se sociálním je záměrné, i přes velkou diferenciaci lze soc. pojištění charakterizovat jako smíšené živ. pojištění kombinované s „pracovním“ úrazovým a nemocenským pojištěním) pak není zkoumáno, zda obmyšlená osoba byla jmenována správně, nahlíží se na ni jako na osobu, již má být v případě smrti poj. plnění vyplaceno, tudíž jako na osobu, která má být v případě smrti pojištěného finančně zajištěna. Tento pohled u soc. pojištění chybí, obmyšlené osoby jsou pevně stanoveny, za nesplnění některých podmínek dokonce z výplaty plnění (v omezeném rozsahu) vyloučeny.

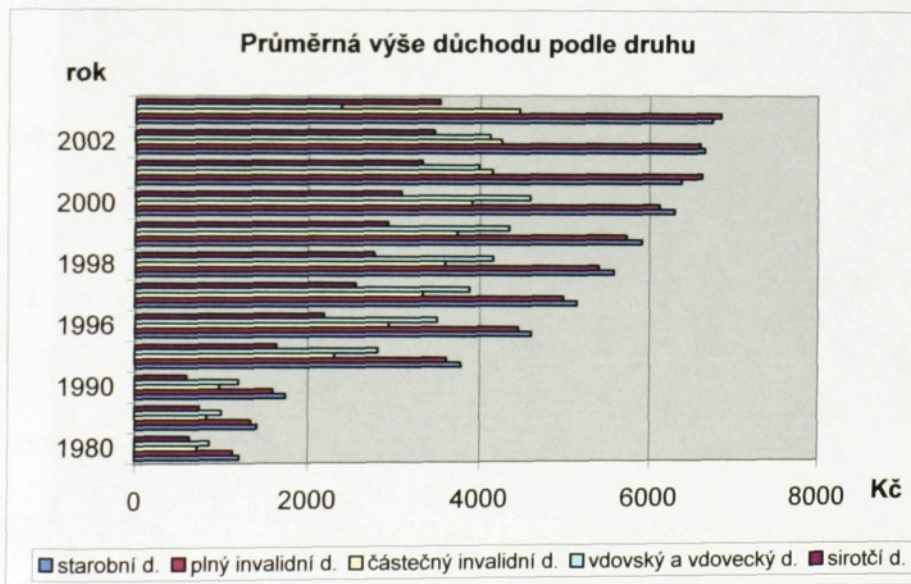
Pro ucelení informací o relativní velikosti dávek v důchod. pojištění a jejich výši slouží **grafy 5.7 a 5.8.**

Graf 5.7

Zdroj: ČSSZ – Statistická ročenka

Graf 5.8

Zdroj: ČSÚ, vlastní úprava

5.4.8 zvýšení důchodu pro bezmocnost

O zvýšení důchodu pro bezmocnost může zažádat ten příjemce důchodu, u něhož z důvodu bezmocnosti existuje potřeba ošetřování a obsluhy jinou osobou, tudíž jedinou podmínkou vzniku nároku je uznání bezmocnosti. Za částečně bezmocnou osobu je považována ta, která dlouhodobě potřebuje pomoc jiné osoby při některých nezbytných životních úkonech, i osoba prakticky nevidomá. Převážně bezmocnou se rozumí osoba, která krom toho potřebuje soustavný dohled. Mezi ně se řadí i úplně nevidomé osoby. Třetím stupněm je úplná bezmocnost. Ta je definována jako pozbytí schopnosti sebeobsluhy, osoba potřebuje soustavné ošetřování a je odkázána trvale na pomoc jiné osoby při všech životních úkonech.

Zvýšení důchodu pak náleží po dobu trvání podmínek. Jedná-li se o částečně bezmocnou osobu, důchod je zvyšován o 20 % částky životního minima, v případě převážné bezmocnosti o 40 % částky životního minima, v případě úplné bezmocnosti o 75% částky ŽM.

Tabulka 5.9 zachycuje tyto relace v závislosti na čase.

Tabulka 5.9

bezmocnost	rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	částečná	578,-	608,-	686,-	686,-	754,-	820,-	820,-	820,-
	převážná	1156,-	1216,-	1372,-	1372,-	1508,-	1640,-	1640,-	1640,-
	úplná	2168,-	2280,-	2573,-	2573,-	2828,-	5467,-	5467,-	5467,-

Zdroj: vlastní úprava

Pozn.: zvyšování důchodu pro bezmocnost se týká všech důchodů, sirotčí důchod je zvyšován nejdříve od 7. roku věku dítěte.

5.5 podpora v nezaměstnanosti

V paragrafu 4.4 se zamýšlím nad postavením pojištění v nezaměstnanosti, v paragrafu 4.2.4 nad povahou soc. pojištění. Dospěl jsem k závěru, že soc. pojištění není ani čistý veřejný statek, ani čistý soukromý statek.

Dříve než přejdu ke konstrukci dávky pojištění v nezaměstnanosti použiji jeden citát: „Soukromé pojištění pro případ nezaměstnanosti nemůže suplovat sociální politiku v této oblasti, existuje a může existovat jen jako více či méně výběrové pojištění.“^[I]

Pojištění v nezaměstnanosti, v takové formě, ve které se doposud zachovalo vzniklo ve druhé či třetí vlně zavádění soc. pojištění (resp. zabezpečení), pod tlakem hospodářské krize.

V ČR je hmotné zabezpečení v nezaměstnanosti upraveno zákonem bývalého Federálního shromáždění č. 1/1991 SB., o zaměstnanosti, ve znění platných novel a zákonem č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a státní politiku zaměstnanosti, v platném znění.

Podmínkou při přiznání podpory uchazeči je jeho předchozí zaměstnání v celkové délce 12 měsíců (započítává se i doba studia a příprava na budoucí povolání, výkon základní vojenské služby, osobní péče o dítě do věku 3 let či péče o převážně nebo úplně bezmocnou blízkou osobu) v posledních 3 letech před podáním žádosti o zprostředkování zaměstnání. Podpora je vázána i na tzv. součinnost s úřadem práce při hledání nového zaměstnání.^[II]

Dávka pak náleží pojištěnému, který splňuje předchozí podmínku, maximálně po dobu 6 kalendářních měsíců. V prvních 3 měsících je konstruována jako 50 % posledního průměrného výdělku, v následujících 3 měsících jen 40 % jeho výše. Po dobu rekvalifikace činí 60 %. Po uplynutí 6 měsíců nezaměstnaný nárok na podporu v nezaměstnanosti ztrácí a jeho příjem je zajišťován prostřednictvím dávek sociální pomoci, které jsou založeny na principu solidarity, ne pojištění.

I Vostatek J.: Sociální a soukromé pojištění CODEX BOHEMIA 2000

II Mareš P.: Nezaměstnanost jako sociální problém, SLON Praha 1998

6 FINANCOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ

6.1 obecný princip financování

Obecně lze konstatovat, že rozdíl mezi státním financováním sociálních dávek a financováním prostřednictvím sociálního pojištění spočívá v následujícím: ve státním systému občan odvádí do státní pokladny daně, ze které jsou za podmínek, které stanoví zákon, vypláceny dávky. Stát de facto přerozděluje bez jakékoliv vazby (kromě vazby na příjmy). Oproti tomu v sociálním pojištění občan (či někdo jiný) povinně pojišťuje sám sebe tím, že odkládá svoji současnou spotřebu ve prospěch budoucí (viz paragraf 4.1).

Soc. pojištění je budováno především na principech vzájemnosti a solidarity. Vzájemnost zde chápeme jako pomoc poskytovanou jednotlivým osobám které ji potřebují, z prostředků získaných od ostatních participantů, zpravidla systémem průběžného financování („P-A-Y-G“), a solidaritu vnímáme buď jako solidaritu mezi generacemi (intergenerační), tj. mladých se starými (např. u starobního důchodu), nebo jako solidaritu uvnitř generací (intragenerační), tj. solidaritu zdravých s nemocnými (pojištění zdraví nebo pro případ invalidity), či solidaritu bohatých s chudými (pokud jde na jedné straně o výši příspěvků do systému a na druhé straně o čerpání prostředků z něho).[1]

6.2 financování v ČR

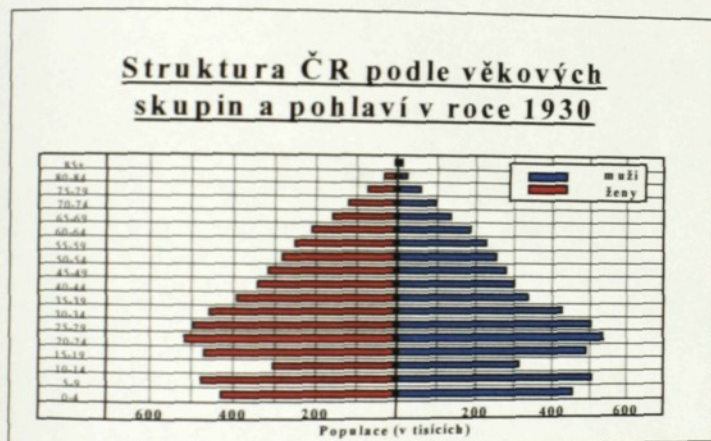
Sociální pojištění se od dob Bismarckových výrazně změnilo, tudíž změnil se i přístup k jeho financování. V systému soc. pojištění má jít o co nejlepší odhadnutí budoucího vývoje, a ten začlenit do pojistně-matematických vzorců. Tak, jak je soc. pojištění koncipováno, není jeho prioritou ziskovost, nýbrž vyrovnanost. Z toho by měli čeští zákonodárci vycházet, více zvažovat nákladovou stranu. Náklady soc. pojištění (výši a počet dávek) neovlivňuje pouze vývoj mezd, působí na něj více faktorů současně; mezi ty zásadní patří vývoj zaměstnanosti (ten ovlivňuje tok příspěvků), demografické aspekty (projevují se jak na straně příjmů, tak – a to především – na straně výdajů), inflační vývoj, pravděpodobný vývoj pojištěnců, kteří již dávky pobírají, atd.

Pokud je tedy soc. pojištění v ČR financováno průběžně a současně je sedmým
 rokem ztrátové, ukazuje na chybu systému. Ta pravděpodobně vyvstala z nedodržení
 matematicko-pojišťovacích zásad, resp. neodhadnutí budoucího vývoje.

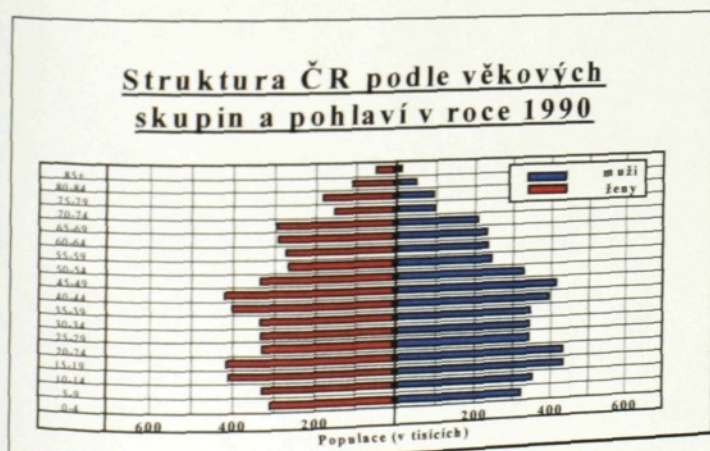
6.2.1 demografický vývoj v ČR

Zcela zřejmý je nepříznivý demografický vývoj (z pojišťovacího hlediska,
 z etického hlediska se jedná o pozitivum). Grafy 6.1, 6.2 a 6.3 znázorňují očekávaný
 demografický vývoj.

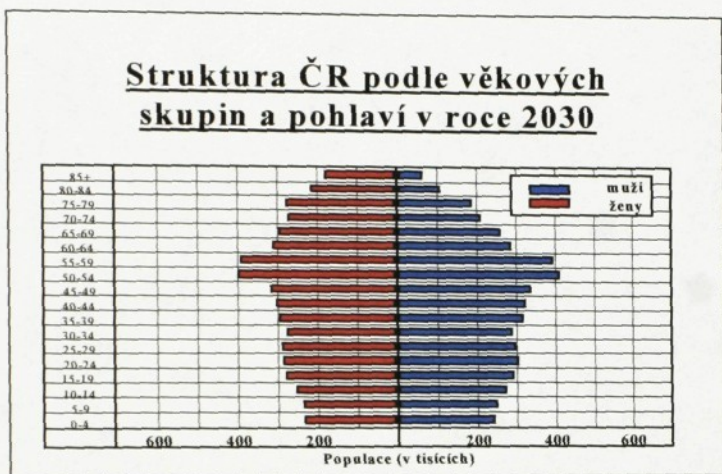
Graf 6.1

Graf 6.2

Graf 6.3

Zdroje: převzato z přednášek předmětu VFI Doc. Ing. Václava Urbánka, CSc.

Tyto 3 grafy zcela zřetelně znázorňují budoucí vývoj. Část ekonomicky aktivní populace se zužuje na úkor postproduktivní, což laicky řečeno znamená, že pracovali-li v minulosti 2 zaměstnanci na 1 starobního důchodce, poměr se změnil a pracuje 1 zaměstnanec na 1 starobního důchodce, a co je horšího, v budoucnosti bude pracovat 1 zaměstnanec na 2 starobní důchodce. (pozn. tento odstavec se může zdát nadnesený, nicméně pokračoval by vývoj stejnou rychlostí, tato domněnka má své opodstatnění. Příklad zaměstnanec x starobní důchodce uvádím jako učebnicový z toho důvodu, že starobní důchody se stanou [již jsou] tou částí soc. pojištění, která odčerpává nejvíce prostředků)

6.2.2 zdroje financování

Co se týče financování, je soc. pojištění definováno jako nemocenské a důchodové pojištění, neboť podle zákona č 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, pojistné na sociální zabezpečení zahrnuje pojistné na nemocenské a důchodové pojištění.

Výdaje na důchodové a nemocenské pojištění jsou v ČR výdaji státního rozpočtu, proto také pojistné na sociální zabezpečení je příjmem státního rozpočtu. V rámci

pojistného na soc. zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti má od roku 1996 zvláštní režim pojistné na důchodové pojištění, neboť toto pojistné se vede na samostatném účtu státního rozpočtu a v zákoně o státním rozpočtu se také uvádí jako samostatná položka příjmů státního rozpočtu.

Na samostatný účet státního rozpočtu se přitom z plateb pojistného na soc. zabezpečení příspěvku na státní politiku zaměstnanosti převádí poměrná část odpovídající pojistnému na důchodové pojištění, neboť pojistné na důchodové pojištění se nevybírá zvlášť (všechny tři odvody, tj. pojistné na nemocenské pojištění, pojistné na důchodové pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti se odvádějí souhrnně, tj. jednou částkou, a jednotlivé odvody se v této částce nerozlišují) ^[1]

Zdrojem financování soc. pojištění v České republice jsou tedy výhradně rozpočtové příjmy. Nejvýraznější položkou v těchto příjmech je pojistné soc. zabezpečení.

Zákona č. 589/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů stanoví zejména:

- okruh poplatníků
- způsob stanovení pojistného
- sazby pojistného

6.2.3 okruh poplatníků

Povinnými poplatníky soc. pojištění se rozumí:

- velké organizace (zaměstnavatelé)
- malé organizace (zaměstnavatelé, kteří nesplňují podmínky podle § 3, písmena a)
- zaměstnanci
- osoby dobrovolně účastné důchod. pojištění
- OSVČ; podle zákona č. 425/2003 Sb., se rozlišují OSVČ vykonávající výdělečnou činnost jako hlavní či vedlejší ^[1]

¹ Tróster P., Právo sociálního zabezpečení, C.H.BECK Praha 2000

¹ zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na soc. zabezpečení a státní politiku zaměstnanosti

6.2.4 způsob stanovení pojistného

Výše pojistného se určuje procentní sazbou z vyměřovacího základu zjištěného za rozhodné období. Vyměřovací základ je přesně definovaný okruh pracovních příjmů (to platí pro řadové zaměstnance). Vyměřovací základ zaměstnavatele je prostý) úhrn vyměřovacích základů jeho zaměstnanců. Stanovení vyměřovacího základu u OSVČ je složitější. Stručně lze napsat, že je jím částka, kterou si OSVČ sama zvolí (jedná se o OSVČ, která činnost vykonává jako vedlejší. Pak se jejich účast na důchod. pojištění, resp. velikost pojistného, odvozuje od dosahovaného – vykazovaného – příjmu). OSVČ vykonávající činnost jako hlavní bude muset vždy (bez ohledu na výši dosahovaného příjmu) platit pojistné na důchodové pojištění a státní politiku zaměstnanosti alespoň z minimálního vyměřovacího základu.

Podrobněji se stanovení vyměřovacího základu (a posléze i pojistného) věnuje § 5 zákona č. 589/1992 Sb.. Rozhodným obdobím, z něhož se zjišťuje vyměřovací základ, je kalendářní měsíc, za který se pojistné platí. U osoby samostatně výdělečně činné je rozhodným obdobím, z něhož se zjišťuje vyměřovací základ pro pojistné na důchodové pojištění a státní politiku zaměstnanosti, kalendářní rok, za který se toto pojistné a příspěvek platí

6.2.5 sazby pojistného

Zákonem č. 425/2003 Sb., který nabyl účinnosti 1.1.2004 byl novelizován zákon č. 589/1992 Sb.. Změna spočívala zejména v „převedení“ části příspěvků vybíraných na státní politiku zaměstnanosti do systému důchodového, resp. soc. pojištění. Sazba pojistného na důchod. pojištění se zvýšila o 2 procentní body na úkor snížení sazby pojistného na státní politiku zaměstnanosti.

Současný stav zachycuje tabulka 6.1.

Tabulka 6.1

	Zaměstnanec	zaměstnavatel	celkem	OSVČ
důchod. pojištění	6,5 %	21,5 %	28 %	28 %
nemoc. pojištění	1,1 %	3,3 %	4,4%	4,4 %

st. politika zaměstnanosti	0,4 %	1,2 %	1,6 %	1,6 %
celkem	8 %	26 %	34 %	29,6 %

Zdroj: vlastní úprava

6.2.6 příjmy a výdaje soc. pojištění

V roce 1993 bylo zavedeno pojistné na soc. zabezpečení, stanoveny procentní sazby.(pozn. odlišně než v současné době) Tabulka 6.2 znázorňuje proces, který zavedení pojistného nastartovalo. V období 1993 – 1996 byly příjmy vyšší než výdaje, došlo ke snížení sazeb pojistného. Rok 1996 (od něhož je důchod. pojištění vedeno na samostatném účtu) byl posledním rokem, kdy konečný rozdíl byl kladný. Úsporná opatření přijatá v roce 1997, která měla snížit výdaje (týkala se zejména valorizace důchodů, hodnocení náhradních dob pojištění, poskytování starobního důchodu souběžně s výdělkem a pozitivní diskriminace předčasných starobních důchodců), nastartovaný trend nedokázala ovlivnit.

U důchodového pojištění je ve světě obvyklé, že stát v průběžně financovaných systémech (ohrožených stárnutím obyvatelstva) dorovnáva příjmy z pojistného na takovou úroveň, aby mohly být kryty výdaje na důchody. ^[1] Já pouze doplním, že vládám zemí, kde je financování založeno na systému „pay as you go“ ani nic jiného nezbyvá.

Tabulka 6.2

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Příjmy celkem	93,7	115	133,5	150,8	165,6	176,6	183,2	192,9	217,3	231,9
- důchod. poj.	79,6	97,9	113,9	129,8	142,2	151,9	157,0	165,5	186,0	198,4
- nemoc. poj.	14,1	17,1	19,6	21,0	23,4	24,7	26,2	27,4	31,3	33,5
Výdaje celkem	85,6	101,9	124,9	144,6	167,1	180,4	192,7	209,4	225,4	243,0
- důchod. poj.	73,6	85,7	106,9	124,2	147,3	161,9	173,4	182,2	195,8	210,4
- nemoc. poj.	12,0	16,2	18,0	20,4	19,8	18,5	19,3	27,2	29,6	32,6
Rozdíl	6,3	10,7	5,9	3,0	- 4,5	- 6,9	- 13,4	- 19,9	- 8,1	- 11,1

Zdroj: Česká statistická ročenka, kolektiv autorů, SCIENTIA PRAHA 2003

Jak jsem již zmínil, počínaje rokem 1997 je zůstatek na „účtu“ soc. pojištění deficitní. Je zcela zřejmé, že takovýto vývoj nelze dotovat ze státního rozpočtu do nekonečna. Naskýtají se různé možnosti, jak tuto nepříznivou situaci řešit. Jednou z nich je

provedení obdobné reformy jako v Chile. Nemyslim si, že tento krok lze provést tak radikálně v našich podmínkách, jak byl v Chile uskutečněn. Postupné přenášení odpovědnosti na sebe samého je (podle mého názoru) správným řešením, které by mohlo být předvojem k podobně zásadní změně. Ať stát dotuje, zvýhodňuje či jinak podporuje jakoukoliv formu soukromého zaopatření, činí tak podle mého názoru dobře. Jednak se může zbavit „zodpovědnosti“ za určitou skupinu obyvatelstva, která budu tyto programy využívat, a současně si připraví „pole“ pro budoucí změny, které na sebe jistě nenechají dlouho čekat.

Sociální pojištění se svojí koncepcí od ostatních forem pojištění zásadně liší. Oproti principu ziskovosti jsou v sociálním pojištění zabudovány zcela odlišné principy, proto ho také (ve formě, v jaké se na území České republiky vyskytuje) nabízí jediná veřejnoprávní instituce, stát. Právě ony dva principy vzájemnosti a solidarity tvoří nepřekonatelnou bariéru, která brání soukromým pojišťovnám v nabízení produktu, který by byl srovnatelný se státním sociálním pojištěním.

Na trhu existují různé souběžné či doplňkové systémy, které občanům umožňují stejné, nebo i vyšší zúročení prostředků, přesto velká část z nás tyto možnosti zcela nevyužívá. Tím přenášíme břemeno odpovědnosti na stát a spoléháme, že se o nás postará.

Výčet rizik, které sociální pojištění kryje, stejně jako počet dávek, jež lze ze sociálního pojištění čerpat je pestrý. Ne vždy dávka odpovídá reálné situaci. Každý z nás je osobnost, každý z nás má různé potřeby a touhy.

Zabezpečení by se mělo v první řadě týkat rodin. Život bývá krutý. Smrt manžela/manželky na štěstí nijak nepřidá, z pojišťovacího hlediska musíme brát v zřetel, že se jedná v první řadě o úmrtí živitele. Stát ve své benevolenci pozůstalé zaopatří, otázkou je jak, resp. v jaké výši.

Proto nikdo z nás by neměl podceňovat nebezpečí každodenních situací, měli bychom se jim naučit čelit.

Spíše než polemizování nad úlohou sociálního pojištění, má smysl zamyšlení se nad formou pojištění. Nazvěme ho daní, příspěvkem, poplatkem, odvodem, pojistným, zkrátka jakkoliv, pokaždé se jedná o určitou část ušlých prostředků, které nám jsou odebrány. Ne každý si uvědomuje, že větší část pojistného pochází ne z kapes daňových poplatníků, ale z řad jejich zaměstnavatelů. Úloha sociálního pojištění je zřejmá, tajemnou zůstává optimální forma.

Cílem této práce není a nikdy nebylo zodpovědění otázky, která forma sociálního pojištění je pro Českou republiku nejvhodnější. Pokud bych si vytýčil takovýto cíl a měl bych ke svým závěrům logická a ekonomická opodstatnění, pak bych zajisté ulevil řadě poslanců, kteří si tuto otázku kladou denně. Cílem je čtenáři poskytnout ucelený pohled na systém, který se v našich podmínkách utvořil a utváří, doplnit jeho staticnost o ekonomické teorie, zkrátka popsat systém sociálního pojištění jaký je.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Publikace:

- 1) Tröster, P.: Právo sociálního zabezpečení, C.H.BECK Praha 2000
- 2) MPSV: Sociální pojištění, Praha 2001
- 3) Potůček, M.: Křížovatky české sociální reformy, SLON Praha 1999
- 4) Vostatek, J.: Sociální a soukromé pojištění, CODEX BOHEMIA Praha 2000
- 5) Ducháčková, E.: Principy pojištění a pojišťovnictví, EKOPRESS Praha 2003
- 6) Duben, R.: Teorie sociální politiky, VŠE Praha 1993
- 7) Soukupová J., Hořejší B., Macáková L., Soukup J.: Mikroekonomie, Management Press, Praha 2002
- 8) Chytková, H.: Možnosti změny českého systému důchodového zabezpečení (diplomová práce), VŠE Praha 2003
- 9) MPSV, Odbor 32: Hlavní změny v důchodovém pojištění schválené v roce 2001
- 10) Mercer, W. M.: Analýza důchodových reforem z hlediska české důchodové reformy, VÚPSV Praha 2001
- 11) MPSV, Odbor sociálního pojištění: Pojistně matematická zpráva o sociálním pojištění 2002
- 12) Štalmach, P.: Úplný přehled dávek sociálního zabezpečení, SONDY Praha 2001
- 13) ÚZ zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, SAGIT Ostrava 2003
- 14) Mareš, P.: Nezaměstnanost jako sociální problém, SLON Praha 1998
- 15) Tröster, P.: Wirtschaftliche, soziale und rechtliche Aspekte des Eintritts der Tschechischen Republik in die Europäische Union, C.H.BECK'sche Verlagsbuchhandlung 1999